

GYŐRI ÁGNES – CZAKÓ ÁGNES¹

A KÖZÉPFOKÚ SZAKMAI TOVÁBBTANULÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

A szakma- és iskolaválasztás társadalmi különbségei a Dél-Alföldön

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2017.4.97

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban azzal foglalkozunk, hogy azok a diákok, akik az általános iskola után a szakmai képzést választják, milyen szempontokat mérlegelnek, láthatók-e a kényszerpályák, befolyásolja-e a döntést a családi háttér, a tanárok tanácsa vagy más társadalmi tényező. Kutatási kérdéseinket két szakterületen vizsgáltuk: gazdasági szolgáltatás és agrárképzési területen, a kérdőíves felmérésre 2015 tavaszán került sor 19 szakképző iskolában a Dél-Alföldön. A válaszadók szakterület, iskolatípus és évfolyam szerint tükrözik az alapsokaság összetételét. Az eredményeink szerint nincs lényeges eltérés a szakközép- és szakiskolások szakmaválasztási preferencia-szempontjai között: mindkét csoportban a magas kereseti és kedvező munkaerő-piaci elhelyezkedési lehetőségeknek van elsődleges szerepe, és meghatározó a szakma jó híre is, ugyanakkor feltűnően alacsony az általános iskolai tanárok szakmaválasztásra gyakorolt hatása. A befolyásoló körülmények többváltozós – és többértékű összefüggéseket feltáró – elemzése igazolta, hogy a középfokon szakmát választók családi háttere meghatározó: a kevésbé privilegizált társadalmi helyzetű diákokat az iskola könnyebb megközelíthetősége, valamint a feltételezett jó kereseti és elhelyezkedési lehetőség motiválja. Az elemzés ennél részletesebb összefüggéseket is feltár.²

Kulcsszavak: szakmaválasztás és szakképzés, szakmaválasztás és hátrányos helyzet

1 Győri Ágnes, PhD, tudományos munkatárs, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet. Czakó Ágnes, CSc., egyetemi magántanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet.

2 A tanulmány a TÁMOP 4.1.2. B.2-13/1-2013-0012 projekt támogatásával jött létre. A szerzők ezúton mondanak köszönetet a felmérésbe bevont iskolák vezetőinek és szaktanárainak, hogy vállalták a vizsgálatban való részvételt. Köszönjük még kollégáink, Baumgartner László, Badakné Kerti Katalin, Bodnár Éva, Daruka Magdolna, Kovács Zoltán, Sass Judit szakmai segítségét és a BCE Szociológia MA képzésben 2016-ban végzett hallgatók kérdezői munkáját.

FACTORS FOR CHOOSING VOCATIONAL SECONDARY SCHOOL

Social differences in choices of profession and school in the southern great plain region

ABSTRACT

In our study we focus on students who choose vocational training after elementary school: what aspects are considered, whether constraints are visible, and whether the decision is influenced by the family background, the guidance of teachers or other social factors. Our research questions were examined in two fields of vocational education, namely agriculture and economic services. A questionnaire was conducted in 19 vocational education schools with 600 students in the Southern Great Plain Region in the spring of 2015. Respondents reflect the composition of the population by the field of study (agriculture, economics services), type of vocational school (vocational secondary schools providing/not providing baccalaureates) and year groups. According to our results, there is no significant difference between the preference criteria of students who are studying at the different types of vocational school: both groups hope for high earning potential and favourable labour market opportunities, and the good reputation of the profession is decisive as well. By contrast, the impact of primary school teachers on the choice of profession is remarkably low. The multivariate analysis of multifaceted contexts of influencing factors has shown that the family background of those who choose the vocational school is decisive: the less privileged students are more motivated by the easier (travel) access of the school and the assumed good earning and employment opportunities. The analysis also reveals more detailed relationships and correlations.

Keywords: career choice and vocational training, career choice and disadvantage

A KÖZÉPFOKÚ SZAKMAI TOVÁBBTANULÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

A szakma- és iskolaválasztás társadalmi különbségei a Dél-Alföldön

BEVEZETÉS

Míg a rendszerváltás előtt a középfokú tanulás útjai átláthatóak voltak, hiszen tiszta profilú intézmények jellemezték a középszintű oktatást, és a pályaválasztásra az egységesen nyolcosztályos általános iskola után kerülhetett sor, addig a kilencvenes évekre elmosódtak az oktatási szintek és képzési típusok egyértelmű határai. Napjainkban egy középiskolát több ponton is el lehet kezdeni, ráadásul egyre többféle programra lehet belépni egy-egy iskolán belül. Egy nagyon színes szerkezet jött létre, ami felszínre hozta az iskolarendszer rétegzettségét (Lannert 2003a). Az egyes képzések közötti minőségi különbségek pedig sokkal láthatóbbak is lettek a korábbiakhoz képest (Halász–Lannert 2003).

A közoktatási rendszer szerkezetének és a rendszeren belüli továbbhaladás lehetséges útjainak átalakulása a rendszerváltás után kezdődött el, s ezeket a változásokat a kutatók elsősorban a középiskolai oktatás expanziójának tulajdonítják (Lannert 1999, Mártonfi 2003, Velkey 2011). A középiskolás tanulók létszámának gyors növekedése a nyolcvanas évek második felében kezdődött el, de tudatos oktatáspolitikai váltás nélkül (Mártonfi 2003). A középfokú oktatást érintő változások természetesen szorosan összefüggnek a gazdasági szerkezetváltással, az ipari termelés leépülésével, melynek következtében főként a szakmunkás, illetve alacsonyabb iskolai végzettségűek kerültek nehéz helyzetbe. A gazdasági struktúraváltással jelentkező technológiai fejlődés új igényeket támasztott a szakképzés funkciójával és tartalmával szemben, és a kétkezi rutinmunkát felváltották a kommunikációs képességeket, a számítógéphasználatot, valamint az idegen nyelvi ismeretet igénylő munkakörök (Koszó et al. 2007). Míg a szakképzés legfontosabb feladata a szocializmus időszakában az volt, hogy a nagyüzemek számára biztosítson egyszerű betanított munkára alkalmas munkaerőt, az új ipari vállalatok modernebb technikája már nem bizonyult kompatibilisnek a korábbi rendszerben gyakorlatot szerzett alkalmazottak tudásával, képességével, így jelentős részük kiszorult a munkaerőpiacról (Kézdi–Köllő–Varga 2008). A rendszerváltással ugyanis megszűnt a munkahelyek stabilitása, és megváltoztak a követelmények a munkaerő kompetenciáival kapcsolatban: leértékelődtek a gyorsan elavuló specifikus készségek, és felértékelődtek az általános készségek (Kézdi 2008, Kézdi–Köllő–Varga 2008). Egyre inkább előtérbe került a megújítható tudás iránti igény, a munkavállalók tanulásra, átképzésre való alkalmassága (Kézdi 2008, Liskó 2008).

A gazdasági változásokkal párhuzamosan zajló oktatási expanzió következtében nagymértékben lecsökkent a szakmunkásképzésbe beiskolázott tanulók létszáma és aránya, valamint megváltozott a szakképzés tartalma és a szakképzésben részt vevő tanulók összetétele is. Oktatásstatisztikák és empirikus vizsgálatok sora támasztja alá, hogy a szakképzésbe – különösen a szakiskolai képzésbe – főként a gyengébben teljesítő tanulók és a hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetű családok gyerekei kerülnek be (Bánkúti–Horváth–Lukács 2004, Csapó 2008, Kertesi–Varga 2005, Kézdi–Köllő–Varga 2008, Liskó 1997, 2008).

Emellett az is komoly nehézséget jelent, hogy a szakképzésben tanulók a kompetenciamérések eredményei alapján jelentős lemaradással küzdenek mind az olvasás-szövegértés, mind a matematikai készségek tekintetében.³ Kézdi és munkatársai (2008) szerint a szakképzés legsúlyosabb válságtünete, hogy a szakiskola nem ruhazza fel diákjait a legalapvetőbb jártasságokkal, gyakorlatban hasznosítható írási, olvasási és számolási alapkészségekkel (pontosabban: újratermeli az alapfokú oktatásban már jelentkező hátrányokat). A kutatások szerint a középfokú szakképzésből szakmai képesítés megszerzése nélkül elsősorban a szakiskolákból morzsolódnak le a diákok (Fehérvári 2009, Kertesi 2010, Liskó 2003, 2008), és hogy ebből a szempontból leginkább a hátrányos helyzetű tanulók veszélyeztetettek. Az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekeinek, azoknak a tanulóknak, akiknek mindkét vagy legalább egyik szülőjük inaktív, és a roma tanulóknak az átlagnál is sokkal nagyobb az esélyük arra, hogy kimaradjanak az iskolából (Kertesi 2010, Liskó 2003).

A fent vázolt problémák következtében napjainkra nagyon alacsonnyá vált a szakiskolai képzés presztízse, s a szakképzés egyre kevésbé vonzó azok számára, akik jobb tanulmányi eredményeik mellett is szívesen tanulnának szakmát (Lannert 2004, Kertesi–Varga 2005).

Mindezek mentén tanulmányunk arra keresi a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják ma Magyarországon a szakképzésbe jelentkezők szakmaválasztási preferencia-szempontjait, és hogy összefüggnek-e a szakmaválasztás körülményei a diákok kevésbé privilegizált társadalmi helyzetével. A szakképzési rendszerben sűrűsödő problémákra fókuszáló oktatásszociológiai kutatások rengetegéből hiányoznak a szakképzettek szakmaválasztási döntéseit alakító tényezők feltárására irányuló empirikus vizsgálatok, pedig fontos lenne megismerni a szakmaválasztást meghatározó körülményeket, különösen az előnytelen családi helyzetű tanulók körében.

ELMÉLETEK ÉS KORÁBBI EMPIRIKUS KUTATÁSOK

A szociológiai szakirodalom az iskola- és szakmaválasztást nyilvánvalóan a társadalmi szerkezet és mobilitás kérdéskörébe ágyazottan tárgyalja. Az általunk ismertetett, szűken vett oktatásszociológiai munkák is végső soron ebben a kontextusban értékelik az iskolaválasztást: növeli-e az intergenerációs mobilitás esélyét az egyik vagy másik képzésben való továbbtanulás, szelektál-e maga az iskolarendszer vagy van-e iskolán belüli szelekció, hogyan működik ez a mechanizmus a különféle közoktatási átmenetek és a felsőoktatásba való átmenet eseteiben. Az iparosodás az iskolai expanzióval együtt jár: Treiman (1970) *iparosodási hipotézise* szerint az iparosodott társadalmakban csökken a szülők státuszának iskolai végzettségre gyakorolt hatása, ám az iskolai végzettségnek egyre növekvő hatása van a foglalkozási státusz elérésében. Ez azt jelenti, hogy a társadalmak egyre nyitottabbá, inkább meritokratikussá válnak.

A *kulturális reprodukció* elmélete szerint az iskolázottságot a szülők társadalmi státusza befolyásolja, mert közvetlenül hat a gyermek iskolai teljesítményére, és ezt a hatást az iskola saját értékelése felerősíti (Collins 1971, Bourdieu 1973). Szinte minden szociológiai tankönyvben – így Giddens (1995) tankönyvében is –

³ Az országos közoktatási kompetenciamérés eredményei elérhetők az Oktatási Hivatal honlapján (http://www.oktatas.hu/sajtoszoba/sajtoanyagok/orszagos_kompmeres_eredmenyek2015)

részletesen szerepel Bernstein⁴, Bourdieu⁵ és Willis⁶ az oktatás és a kulturális újratermelés mechanizmusai elméleteinek ismertetése. Érdekes azonban, hogy az oktatási expanzió ellenére nem csökken a kulturális reprodukció hatása.

Az *életpálya-hipotézis* szerint a tanulói választási preferenciákat elsősorban a szülők elképzelései és családi hátterük (gazdasági, kulturális erőforrásaik) határozza meg, ugyanakkor ezek befolyásoló szerepe az iskolai szintek változásával csökken, és minél idősebb egy gyerek, annál kevésbé hat a származás (Alwin–Thornton 1984, Shavit–Blossfeld 1993). Eszerint míg a középfokú oktatásba való belépéskor a tanulók döntéseit nagymértékben a szülői család alakítja, addig a felsőfokú továbbtanulási terveikről már sokkal nagyobb mértékben saját maguk döntenek.

A *szelekciós hipotézis* abból indul ki, hogy az alacsony társadalmi státuszú szülők gyerekei komolyabb szelekciós követelményekkel találkoznak az alsó iskolai szinteken, mint az előnyösebb családi hátterű társaik (Mare 1981). Ennek következtében minél feljebb haladunk az iskolarendszerben, annál inkább szelektált csoportokkal találkozunk, akik esetében a származás hatását nehezebb feltárni.

A szakirodalomban sokat hivatkozott *racionális választások hipotézise* alapján a családok racionálisan mérlegelik költségeiket, amikor a gyermek továbbtanulásáról döntenek (Boudon 1981, Goldthorpe 1996, Breen–Goldthorpe 1997, Cameron–Heckman 1998). Az első ilyen vizsgálatok (Boudon 1974) szerint az iskola-választás során a családi háttér elsődleges és másodlagos hatásai érvényesülnek (Sági 2009). Elsődleges hatásként átörökítődik a szülői (családi) kulturális tőke, másodlagos hatásként pedig az érvényesül, hogy a szülő és a gyermek racionálisan kalkulál: amellet az iskola, szakma, továbbtanulás mellett döntenek, mely számításaik szerint a leginkább megtérül – természetesen nem csak anyagi értelemben. Az alacsonyabb státuszú szülők költségkalkulációja eltér a magasabb státuszúakétól, hiszen nekik költségesebb a magasabb státusz elérése, jobban számítanak a kényszerek, adottságok (iskola közelsége, a gyermek iskolai eredményei, és hogy a család milyen anyagi helyzetben van).

Összességében tehát a továbbtanulási elképzelések a képzés várható költségeinek (például tandíj, képzés ideje alatt elmaradt kereset stb.) és hozadékának (például a képzettséggel elérhető munkaerő-piaci, anyagi, kulturális státusz stb.) tükrében fogalmazódnak meg. Mindezeket összevetve az oktatási expanzió jelenségével, azt látjuk, hogy mégsem csökken az iskolázottság osztálymeghatározottsága. Egyetértünk Sági (2009) vélekedésével, mely szerint ezt a relatív kockázatoktól való félelem magyarázhatja. Goldthorpe (1996) gondolatmenete szerint ugyanis az iskolaválasztási döntés sem nem szakma, sem nem iskolázottsági szint választása, hanem egy adott társadalmi státusz, az osztályhelyzet integrációs stabilitásának megőrzését célzó lépés: legalább olyan társadalmi státuszt érjen el a gyermek, mint a szülő, kerülje el a lefelé mobilitást, a „lecsúszást”. Eszerint a magasabb státuszúak kalkulációjában több, az alacsonyabb státuszúakéban kevesebb kockázat van.

4 Univerzális vs. partikuláris nyelvi kódok használata (Bernstein 1975, hiv. Giddens 1995:416–417).

5 Az iskola és más társadalmi intézmények szerepe a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek újratermelődéésében (Bourdieu 1986, 1988, hiv. Giddens 1995:419).

6 (Willis 1977, hiv. Giddens 1995:419–421).

A továbbtanulás, esélyegyenlőtlenség és társadalmi háttér kapcsolatának vizsgálatát középpontba helyező hazai empirikus vizsgálatok is mind azt támasztják alá, hogy Magyarországon is nagyon jelentős a származás – ezen belül is elsősorban a szülők iskolai végzettsége és az általuk közvetített kultúra – hatása az elért iskolai végzettségre (a teljesség igénye nélkül: Andorka–Simkus 1983, Bukodi 1995, 1998, 1999, Csákó–Liskó 1978, Csákó et al. 1998, Ferge 1980, Gázsó 1971, Róbert 1991, 2000, 2003, Szelényi–Aschaffenburg 1993).

A hetvenes és nyolcvanas évekből származó adatok alapján készült magyarországi elemzések a származás szerepének időbeli változásait vizsgálva arra hívták fel a figyelmet, hogy az apa társadalmi státuszának hatása – a hatvanas évekhez képest – gyengült az alacsonyabb iskolai szinteken, de a középfokról a felsőfokra való belépéskor a hatása állandósult (Andorka–Simkus 1983, Bukodi 1995). Bukodi (1998), valamint Csákó és munkatársai (1998) későbbi vizsgálatai már azt mutatták, hogy a családi háttér meghatározó szerepe a felsőfokú továbbtanulás szintjén is csökkent és a származás legerősebben az általános iskolából a középiskolába való átmenet esetében érzékelteti hatását. Mindezek alapján a felsőoktatásba már egy erősen válogatott tanulói csoport kerül.

A továbbtanulási döntések mögött a család racionális viselkedése – költség-haszon mérlegelése – a hazai adatok alapján is kimutatható (Bukodi 2000, Lannert 1998, Róbert 2000). Róbert (1998, 2000) kutatási eredményei szerint ezt a kalkulációt elsősorban a család kulturális háttere határozza meg. A szerző a továbbtanulási döntésekben, illetve az elért iskolai végzettségben a család anyagi erőforrásai mellett a kulturális erőforrások szerepét is tesztelte,⁷ s azt találta, hogy arra a szülők anyagi helyzeténél sokkal erősebb hatást gyakorol a család kulturális fogyasztása. Azt is feltárta, hogy a családi háttér nemcsak a továbbtanulási szándéokra van hatással, hanem nagymértékben meghatározza a „piacképes”⁸ intézménybe, illetve szakra történő jelentkezést is (Róbert 2000:86). Az általa elemzett, 1998-as adatfelvétel alapján a „piacképes” felsőoktatási intézményekbe jelentkezők között felülreprezentáltak voltak a legkedvezőbb anyagi helyzetű, gimnáziumban érettségiző, budapesti lakóhelyű és legjobb tanulmányi eredményű tanulók.

A magyar diákok továbbtanulásával foglalkozó szakirodalomban sokan tanulmányozták a középszintről a felsőoktatásba való bekerülést meghatározó tényezőket, de a középfokú továbbtanulási aspirációk feltárására – néhány kivételtől eltekintve (például Bukodi 2000, Lannert 2003b, 2004) – ez idáig kevés vizsgálat irányult. A hazai kutatások általában azt találták, hogy a származásnak a gimnázium választásában van a legerősebb hatása. A különböző típusú szülői erőforrások középfokú továbbtanulási döntésekben játszott szerepét vizsgálva Bukodi (2000) elemzési eredményei azt mutatták, hogy a család anyagi és kulturális hátterének jelentős, a szülők foglalkozási státuszától független hatása van a gyermek továbbtanulására.⁹ Minél kedvezőbb a tanuló családjának anyagi és kulturális háttere, annál valószínűbb az érettségivel záródó középiskola választása. Az

7 A család anyagi helyzetét az 1 főre jutó jövedelemmel, a tartós fogyasztási cikkek (színes televízió, videomagnó, számítógép) számával mérte, a kulturális aktivitást az otthoni könyvek számával, a tanuló saját könyveinek számával és a különórakon való részvétellel (pl. iskolán kívüli idegen nyelv tanulása) közelítette (Róbert 1998).

8 A szerző „piacképes” intézménynek tekintette az orvostudomány, a gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi képzést, a jogi és államigazgatási képzést, valamint a vállalkozói, üzleti képzést nyújtó intézményeket (Róbert 2000).

9 A család anyagi viszonyait a tartós fogyasztási cikkek és vagyontárgyak (például gépkocsi, mélyhűtő, automata mosógép stb.) számával jellemezte, míg a család kulturális erőforrásait a következők mentén írta le: a diák 10–14 éves korában járt-e rendszeresen családjával színházba, múzeumba vagy operába; meghaladta-e a 200-at az otthoni könyvek száma; járt-e különórákra, illetve speciális kurzusokra (Bukodi 2000).

eredmények arra is felhívták a figyelmet, hogy a kétféle (anyagi és kulturális) tőkének önálló, egymástól független szerepe van a tanulók középiskolai továbbtanulási döntéseiben: míg az anyagi erőforrások elsősorban azt befolyásolják, hogy a tanuló az általános iskola után egyáltalán továbbtanul-e vagy sem, addig a kulturális tőke szerepe az iskolatípus választásában bizonyult meghatározónak. A kedvező kulturális családi háttérrel rendelkezők nagyobb valószínűséggel választanak felsőfokú tanulmányokra jogosító középiskolát.

Más kutatók a családi háttér hatásának vizsgálatát a középfokú továbbtanulási aspirációkra kiegészítették térségi, iskolai és osztályszintű jellemzők bevonásával (Lannert 2003b, 2004). Lannert (2003b, 2004) azt találta, hogy a városi általános iskolákban és a nagyobb méretű osztályokban tanulók hajlamosabbak általános iskola után a gimnáziumot választani tanulmányi eredményüktől függetlenül, míg a falusi, kisebb osztályokban tanuló gyerekek a szakmunkásképzőt. A szerző ennek hátterében azt feltételezi, hogy a nagyobb méretű iskolákban és osztályokban feltehetően nagyobb a verseny, jobban szóródnak az eredmények és az osztályzatok jobban tükrözhetik a teljesítményt. Az iskolák éppen azért nagyobb méretűek, mert a jó tanulói összetétel miatt sikeresek. Eredményei szerint nemcsak az osztályméret, hanem az osztályösszetétel is erőteljesen hat a továbbtanulási aspirációkra. Elemzései azt jelezték, hogy azok, aki nem tanulnak jól és édesanyjuk kevésbé iskolázott, egy alacsonyabb anyai iskolázottságú osztályban sokkal nagyobb arányban választják a szakmunkásképző iskolát, mint egy olyan osztályban, ahol a szülők többsége iskolázott.

Sági (2009) oksági elemzésében a racionális döntésemélet szerint multinomiális logit modellsorozatot szerkesztett: a gimnáziumi, illetve a szakközépiskolai továbbtanulás választását magyarázta (a szakmunkásképző megcélzásához képest). Megjegyzi, hogy a szakközépiskola népszerű képzési forma, az iskolai expanzió is ezt a formát érintette, a családi háttér szerepe kevésbé mutatható ki. A gimnáziumi továbbtanulás a szakmunkásképzőhöz képest az egyetemi végzettségű apák esetében 30-szor valószínűbb, mint a legfeljebb általános iskolát végzett apák esetében. A magas foglalkozási státusz ugyanígy hat. Ha a modellbe bevonta a gyerek tanulmányi eredményét, azt találta, hogy a magas státuszúak gimnáziumba küldik a gyerekeiket – függetlenül attól, hogy jó vagy rossz tanuló. A szülő és a gyerek aspirációi nem feltétlenül esnek egybe. Ezt az inkonzisztencia-mutatót is bevonva a magyarázó változók közé, az mutatkozott, hogy az iskolaválasztást lényegében a megcélzott szakma választása magyarázza és az apa foglalkozásának korábban észlelt erős hatása „áttételessé” vált. A kutatás végső állítása, hogy a magas státuszú szülők számára elfogadhatatlan a legmagasabbnál alacsonyabb iskolai végzettség, ezért ennek elkerülése érdekében hajlandók „fizetni”, az alacsonyabb státuszúak számára viszont több opció is elfogadható. A lecsúszás veszélye elkerülésének igénye olyan erős, hogy a kalkulációs algoritmusban „szinte minden más, racionálisan kalkulált tényezőt elnyom” (Sági 2009:19).

Jelen tanulmány is azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen szempontok alakítják a két szakképzési területhez tartozó szakmák és képzési formák (érettségit adó vagy nem adó iskolai képzés) választását, és hogy mindez hogyan függ össze a tanulók családi háttérével és más, a választást befolyásoló tényezőkkel.

Az elemzésünk logikája azonban más, mint a fenti vizsgálatoké: abból indultunk ki, hogy a már megtörtént döntés (iskola- és szakmaválasztás) a kérdezés által előhívott szempontjai szerint csoportokba rendezhetők a vizsgált szakmacsoportokat választó dél-alföldi diákok. És a döntési szituációk szerint elrendezett eltérő csoportokban az egyes szocio-demográfiai mutatóknak más-más hatása lesz kimutatható. Természetesen ebben

az elemzésben is vizsgáljuk a családi kulturális és anyagi háttér választási döntésre gyakorolt hatását, ám igyekszünk ezt – a fenti vizsgálatoktól eltérően – a szakma- és iskolaválasztást befolyásoló tanulmányi adottságok, kényszerek és társadalmi hatások, követett minták és tanácsok, a szakmával kapcsolatos vágyak és elvárások, aspirációk szerint elkülönített diákcsoportokban külön-külön megjeleníteni.

A társadalmi mobilitás és a szakmai aspirációk tekintetében – a racionális cselekvésemélet szóhasználatát kölcsönözve – a döntések eltérő „kalkulációs algoritmusainak” (azaz döntési konstellációk) eredőit vizsgáljuk meg, majd megnézzük, hogy milyen szocio-demográfiai és/vagy egyéb változók hatnak szignifikánsan arra, hogy a tanuló az egyik vagy a másik kalkulációs algoritmus szerinti csoportba kerül (a referenciacsoport döntési konstellációjához képest).

A szakképzési rendszerbe való belépés körülményeinek megismerése különösen aktuális, mivel a szakképzésről szóló 2011. évi CLXXXVII. törvény módosítása következtében a szakmai képzés 2016 szeptemberétől megváltozott,¹⁰ új iskolatípusok jöttek létre. A módosításokat a tanári közösségek, a szülők, az oktatási szakemberek vitatják, várható hatásuk kiszámíthatatlan.

A következő részben ismertetjük a térség gazdaság-szociológiai jellemzőit, melyek alapján azt vélelmezzük, hogy az adott szakmák választása a régióban nem feltétlenül a társadalmi depriváció következménye: a térség a válság utáni fellendülést követően sem esett vissza, jellemzően és hagyományosan fejlett agrár- és élelmiszeripari térség, valamint a járműgyártás révén is megélénkült. A településszerkezet sajátosságai révén ugyan nehezebben elérhetőek ingázással az iskolák, viszont ezek felszereltsége – különösen a szakképző intézményeké – az országos átlagnál valamivel jobb. A kollégiumi elhelyezés, főleg a szakiskolai diákok körében, meglehetősen nagy arányt képvisel. Ez agrárszakképzési adottság.

A SZAKKÉPZÉSRE HATÓ NÉHÁNY TREND ÉS KÖRÜLMÉNY A DÉL-ALFÖLD RÉGIÓBAN

A KSH regionális fejlettség különbségeit 2012-ben vizsgáló kiadványából (KSH 2015) kiemeljük, hogy a Dél-Alföld kivételével nőtt a vidéki régiók hátránya a legmagasabb fejlettségi színvonalú Közép-Magyarországgal szemben egy lakosra jutó bruttó hazai termék alapján az egy évvel korábbihoz képest. Az elemzés megállapítja, hogy a gazdasági válságot követően 2010-ben és 2011-ben valamennyi régióban és a megyék döntő többségében bővült az ipari termelés volumene, 2012-ben azonban térségenként differenciáltan csökkenés következett be, kivéve Nyugat-Dunántúlon és Dél-Alföldön, ahol folytatódott a termelés bővülése.

A termelés területi megoszlása kissé módosult a gazdasági válságot követő években: Észak-Magyarország és különösen Dél-Alföld erősödött. *„A termelési rangsort vezető Közép-Magyarország és a sorrendben második legnagyobb termelési potenciállal rendelkező Közép-Dunántúl részesedése évről évre csökkent, Nyugat-Dunántúlé, Észak-Magyarországé és Dél-Alföldé ugyanakkor erősödött. Dél-Alföld iparának kibocsátása 2013-ban meghaladta Észak-Alföldét, amely így a termelési rangsor utolsó előtti helyére került. Az ország legkevésbé iparosodott régiója továbbra is Dél-Dunántúl”* (KSH 2015:28) – írja az összegzés. Kiemeljük még azt a tény is, hogy a Dél-Alföld ipari termelésében ugyan döntő hányadot képvisel az élelmiszeripar, ennek régió

¹⁰ Az oktatás szabályozására vonatkozó és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2016. évi LXXX. törvény 2016. június 23-án jelent meg a Magyar Közlönyben. A szakképzést érintő jelenlegi változások egységesen 2016. szeptember 1-jén léptek hatályba.

belüli részaránya mérséklődött a dinamikus bővülő járműgyártás hatására.

A mezőgazdaság terén 2013-ban a Dél-Alföld adja például a kertészeti termékek, az élő állatok és állati termékek, a mezőgazdasági szolgáltatások több mint negyedét, az összes mezőgazdasági kibocsátás negyedét, és itt a jön létre mezőgazdaság nettó vállalkozói jövedelmének majdnem egy harmada, 31,3% – a magyar mezőgazdasági terület mintegy ötödén (KSH 2015:26).

A fentiek alapján úgy véljük, hogy a Dél-Alföld Régió erősödése a mezőgazdasági-élelmiszeripari és gazdasági-szolgáltató képzési szakterület fejlesztési perspektíváját tekintve inspiráló lehet. Ez demográfiai és településszerkezeti sajátosságokkal is összefügg. Az országban ez a legnagyobb területű, a harmadik legnépesebb, ugyanakkor a legritkábban lakott régió (71,3 fő/km²). A településszerkezetre jellemző a kevés település, de a sok, tanyákkal körülvett mezőváros és az óriásfalvak szintén. A tanyákon élő lakosság aránya 2011-ben az ország összes külterületi lakosságának 38,9%-a, 3 százalékpontos csökkenést mutat a 2001-es népszámláláshoz viszonyítva. Az ország leghátrányosabb kistérségeinek hatoda ebben a régióban található, ugyanakkor – mint azt a Lechner Tudásközpont (TérPort) kiemeli – *„a régió belüli térszerkezet vázát nem a statisztikai kistérségek, hanem más rendezőelvek mentén kialakuló, viszonylag homogén településcsoportok képezik. Ilyenek a megyeszékhelyek, szomszédos városaik és szuburbanizálódó övezeteik együtteséből formálódó agglomerációk, melyek a régió legnagyobb kiterjedésű, összefüggő, dél-alföldi viszonylatban fejlett, erősebben urbanizálódó, dinamikus terei”*.¹¹

A (szak)középiskolai képzésre vonatkozó adatok (Függelék 4. táblázat) szerint a Dél-Alföld 14–15%-os arányban részesedik az összes országos szakközépiskolai, szakiskolai feladatellátási helyből és tanulói létszámából, a Közép-Dunántúl és az Észak-Alföld képvisel nagyobb arányt. Az összes kollégiumban lakó diák közül 17,7% dél-alföldi, a szakiskolás kollégisták még nagyobb arányt képviselnek (22,3%). Ez az arány a régiók között az első-második legnagyobb, ezt a településszerkezet magyarázza. Érthető, hogy a bejáró tanulók aránya a régiók közül itt a legkisebb. Az összes középiskolai főállású pedagógus 13,3%-a dolgozik a régióban, ami alacsony a többi régióhoz képest, ám a szakiskolai tanárok aránya a Dél-Alföldön a harmadik legnagyobb. Az ország összes hátrányos helyzetű tanulója közül nagyjából minden tizedik itt él, Észak-Alföldre és Észak-Magyarországhoz viszonyítva ez elég alacsonynak számít. Az iskolák internet- és számítógépes felszereltsége a régióban átlagos, a szakiskolák internetfelszereltsége pedig valamivel átlag feletti.

11 *„A fejlettség komplex mutatója alapján dél-alföldi viszonylatban igen fejlettnek minősített települések csoportja egyértelműen kijelöli a legnagyobb, valamint a tradicionális közép- és kisvárosok körét. Közéjük tartozik: Szeged, Békéscsaba, Gyula, Orosháza, Baja, Kalocsa, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Szentes és Szarvas. A legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező lakosság többsége él ezekben a városokban él.”* (TérPort)

ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

Adatok

Adataink a *Szakmai tanárképzés országos módszertani- és képzésfejlesztése* c. TÁMOP kutatás keretén belül készült kérdőíves adatfelvételtől származnak, melyet a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetében végeztek.¹² Az adatgyűjtésre 2015 tavaszán került sor. A kutatási program arra irányult, hogy minél részletesebben feltárja a gazdasági-szolgáltatási és agrár szakképzés területén tanuló diákok kompetenciáit és azok fejlesztésének lehetőségeit, azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson a tanárokat és tanárjelölteket képzők szakmai és pedagógiai-tanítási módszereinek fejlesztéséhez. A diákok körében szervezett adatgyűjtés a projekt keretében háttérinformációk gyűjtésére szolgált: (1) a tanárképzés megújítását célzó, a szakmai tanárok körében végzett kutatást egészítette ki, (2) és csupán két szakterületre vonatkozott, lévén a Budapesti Corvinus Egyetem ennek a két tanárképzési szakmai területnek a fejlesztésén dolgozott. A szakképzésben részt vevő diákok kérdőíves kutatása – iskolai ellenőrzés mellett online adatgyűjtés – a szakmai oktatásról, az iskoláról, a pedagógiai módszerekről, a tanári munkáról, a tanulói (saját) kompetenciákról és a tanári kompetenciákról alkotott véleményeket gyűjtötte össze a tanulók szakmaválasztással kapcsolatos információkkal és limitált szocio-demográfiai adatokkal együtt. Mi most ebből az adatgyűjtésből emeljük ki a szakma- és iskolaválasztásra és a választás körülményeire vonatkozó (retrospektív) információkat. Vizsgálatunk ilyen értelemben másodelemzés. A szakma- és iskolaválasztás körülményeit leíró indikátorok elemzésünkben szükségképpen nem olyan részletes adatokból származnak, mintha egy – akár longitudinális – társadalmi mobilitás-vizsgálat lett volna a primer elemzés célja.¹³

Jelen elemzésünkhöz a projekt első hullámának adatait, a Dél-Alföld Régió gazdasági-szolgáltatási és agrár szakképzéssel foglalkozó iskoláiban tanuló diákok körében készült reprezentatív kérdőíves vizsgálat adatait használjuk. A mintanagyság 630 fő. Az adatfelvétel mintájának kialakítása többlépcsős rétegzett mintavételi eljárással történt. A minta kiválasztása során iskolatípus (szakközépiskola, szakiskola), képzési szakterület (agrár és gazdasági-szolgáltatási) és évfolyam szerint arányosan rétegzett, véletlen mintavételi eljárást alkalmaztak. A felmérésbe nem kerültek be a két vizsgált szakterületen kizárólag felnőttképzéssel foglalkozó intézmények és a speciális szakiskolai képzéseket nyújtó iskolák.¹⁴ A minta a szakképzési program típusa (érettségit nem adó és érettségit adó program),¹⁵ szakterület (agrár- és gazdasági-szolgáltatási) és évfolyam szerint tükrözi a vizsgált

12 TÁMOP 4.1.2.B.2-13/1-2013-0012 azonosító számú projekt.

13 Longitudinális vizsgálat például Horn (2014) A tanoncképzés rövidtávú munkaerőpiaci hatásai c. munkája, illetve Sági (2009) elemzése, mely az Országos Közoktatási Intézet 1997. évi adatfelvétele alapján mutatta be az iskolaválasztást a racionális cselekvéseméleti megközelítés szerint.

14 A kérdőívet kitöltő 630 diák az Oktatási Minisztérium KIRSTAT adatai alapján a 2014/2015-ös tanévben a vizsgált régióban középfokú szakképzésben – agrár és gazdasági-szolgáltatási szakterületen – tanulók 6%-a (a teljes sokaságot 34 szakképző iskola 10501 tanulója jelenti).

15 Magyarországon a szakmai képzés két iskolatípusban történik, jelenleg éppen átalakul a német duális képzés mintájára. 2016 szeptemberétől a szagimnáziumi képzés (4+1 éves képzés) a szakközépiskolai képzés (3+2 éves) után szakmai érettségit lehet szerezni (általános érettségi tantárgyak mellett). A rendszer a szakmai képesítés megszerzését nehezebbé teszi (például csak emelt szintű szakmai vizsga tehető), a továbbtanuláshoz szükséges érettségi megszerzése több időbe telik. A változás az általunk vizsgált középiskolásokat még nem érintette.

alapsokaságra jellemző arányokat.¹⁶

A válaszadó diákok 19 középiskolából kerültek ki, közel kétharmaduk (69%-a) gazdasági-szolgáltatási szakterületen¹⁷ és egyharmaduk agrár szakterületen¹⁸ tanul (a minta általános társadalmi-demográfiai jellemzőit a Függelék 1. táblázat tartalmazza). A szakképzési rendszer típusa szerint a válaszadók kétharmadát szakiskolai képzésben tanulók alkotják (65%). Évfolyamok alapján a 9. és 12. évfolyamon tanulók aránya a legmagasabb. A nemek szerinti összetételt tekintve több lány választott, mint fiú (56%-uk lány, 44%-uk fiú), és a fiúk aránya magasabb az agrár szakmákat adó intézményekben, a lányoké pedig gazdasági szakterületen.

A tanulók többsége (majdnem kétharmada) olyan családban él, ahol maximum négy fő él közös háztartásban, míg közel harmada olyan családban, ahol öten vagy annál is többen laknak együtt. Gazdasági-társadalmi háttérükre az jellemző, hogy több mint kétharmaduk átlagosnak ítéli a családjá életkörülményeit, lakás-körülményeit, nyolcaduk szerint jobban élnek, mint a többiek a környezetükben, míg ettől valamivel többen (13,4%-uk) az átlagostól rosszabbnak vélik családjuk életszínvonalát.¹⁹ A szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint jellemezve a mintát legnagyobb arányban a szakmunkás végzettségű apák (49,8%) és érettségizett anyák (40%) gyerekei vannak a mintánkban.

A vizsgált diákok kétötödének (38%-ának) közepes a tanulmányi eredménye, míg harmada jó, tizede pedig jeles tanuló. A tanulmányi eredmény tekintetében jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes szakterületeken: az agrár szakmákat tanuló diákok inkább közepes teljesítményűek, kevésbé jellemző rájuk a jó és a jeles eredmény a gazdasági-szolgáltatási szakterületeken tanulókhöz képest.

Változók

Az elemzéshez felhasznált adatok az említett TÁMOP vizsgálatból származnak, amely olyan tanulók adatait tartalmazza, akik 2015-ben 14–19 évesek voltak, és már legalább 9. évfolyamra jártak a vizsgált régió valamelyik szakképző iskolájában. A projekt elsődleges célja a szakképzésben tanulók gondolkodási, tanulási és szociális kompetenciáinak, illetve ezek fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata volt, de emellett a kérdőív kitért a diákok választott szakmájukról, majdani munkájukról, a velük szemben támasztott szakmai- és munkakövetelményekről alkotott véleményére is. Továbbá közvetlenül rákérdezett arra is, hogy milyen szempontok alapján választották éppen az adott szakképző iskolát, illetve szakmát. Jelen tanulmány ez utóbbi kérdésblokk eredményeire épül.

¹⁶ A sokasági megoszlás (KIRSTAT-2015 adatbázis alapján) és a mintamegoszlás eltérésének mértéke az egyes cellákban – két reprezentativitási kritérium kombinációja – 0,1 és 0,6 százalékpont közé esik, ami olyan alacsony mértékű eltérést jelez, hogy nem tartottuk indokoltnak az elemzés során súlyok alkalmazását.

¹⁷ A gazdasági-szolgáltatási szakterületen tanulók közgazdasági, kereskedelem-marketing, ügyvitel és vendéglátás-turisztika szakmacsoportos ágazati oktatásban vesznek részt.

¹⁸ Az agrár szakterületi képzésben részt vevő válaszadók mezőgazdasági, környezetvédelem-vízgazdálkodás és élelmiszeripari szakmacsoportos ágazati képzésben tanulnak. Az általuk tanult szakmák a következők: mezőgazdasági technikus, mezőgazdasági gépészmérnök, gazda, kertész, mezőgazdasági gépszerelő, mezőgazdasági gépészmérnök, lovas, lótarató és-tenyésztő, lovasútra-vezető, állattenyésztő, állategészségügyi technikus, környezetvédelmi technikus, környezetvédelmi laboráns, vízügyi technikus, élelmiszeripari technikus, élelmiszeripari laboráns, húsipari termékgyártó, pék és/vagy cukrász.

¹⁹ Ez a mutató a gyerek szubjektív megítélését jelzi.

A szakmaválasztást meghatározó körülmények mérésére tíz változót tartalmaz a kérdőív. A választási szituációra visszatekintést kérve arra volt kíváncsi a kutatás, hogy vajon a diák inkább önállóan, saját érdeklődésének, addigi eredményeinek, vágyainak megfelelően döntött-e az iskola/szakma mellett, és vajon szerepet játszott-e a korábbi tanárok, szülők, ismerősök véleménye, tanácsa és szakmai karrier-mintája. A diákoktól ezt kérdezték: *Milyen mértékben volt jellemző rád a szakma, illetve szakképző iskola kiválasztásakor az alábbi állítás?*

1. *Ebben a szakmában szeretnék továbbtanulni.*
2. *Olvastam, hallottam, mondták, hogy ez jó szakma.*
3. *Ebbe az iskolába tudok a legkönnyebben eljutni, közel van a lakóhelyemhez.*
4. *Barátaim, családtagjaim között is vannak, akik ezt a szakmát választották.*
5. *Jó kereseti lehetőséget biztosít ez a szakma.*
6. *Jó elhelyezkedési lehetőséget biztosít ez a szakma.*
7. *A családom, ismerőseim ezt tanácsolták.*
8. *Nem a szakmát, hanem az iskolát választottam, mert jó a híre.*
9. *Általános iskolai tanulmányi eredményeim alapján csak ide vettek fel.*
10. *Tanáraim tanácsolták, hogy ezt a szakmát válasszam.*

Mind a tíz változót egy ötfokú skálán mérték, ahol az 1-es azt jelentette, hogy egyáltalán nem tartja magára jellemzőnek a diák a kijelentést, az 5-ös pedig azt, hogy teljes mértékben jellemzőnek tartja.

Magyarázó változóként az eredeti kérdőív alapján rendelkezésünkre álló információk közül a társadalmi háttér mérésére három változót alkalmaztunk. Egyfelől a származás hatását az (1) anya és az (2) apa legmagasabb iskolai végzettségével²⁰ mértük, másfelől az (3) anyagi háttér hatását a család élet- és lakáskörülményeivel²¹ közelítettük. A család anyagi erőforrásaira utaló kérdést az alábbi módon tették fel a tanulóknak: *Mi jellemző a családot anyagi körülményeire (gondolj a család életkörülményeire, lakáskörülményeire, van-e munka, kereseti lehetőség, mire költ a család)?* Elemzésünk során az eredeti válaszkategóriákat használtuk: (1) *Inkább jobban élünk, mint a többiek a környezetünkben;* (2) *Inkább átlagos szinten élünk;* (3) *Inkább nehezebben élünk, mint a többiek a környezetünkben.*²² Az iskola szintű változók között olyan jellemzőket vizsgáltunk, melyek a középfokú tanulmányok helyszínéül választott szakképző intézményről adnak információkat, így a szakképző iskola típusát (ad-e érettségit vagy nem) és a képzés szakterületét (agrár vagy gazdasági-szolgáltató szakterület). További kontrollváltozóként bevontunk néhány demográfiai jellemzőt is: a tanuló nemét és lakóhelyének településtípusát.²³

20 Az iskolai végzettség kategóriáit az alábbi módon alakítottuk ki: a legfeljebb nyolc osztály elvégzése az 'általános iskola', a szakmunkás és érettségi nélküli szakképzés a 'szakmunkás' kategóriába került, az érettségi vizsgával záruló középiskola, gimnázium, illetve középfokú OKJ-s végzettség a 'középfok érettségivel', míg a főiskola, egyetem és/vagy felsőfokú OKJ-képzés a 'felsőfok' kategóriájába.

21 Ezt a mutatót azért tartjuk alkalmasnak az anyagi helyzet mérésére, mert úgy véljük, hogy (1) egy középiskolás korú gyerekeknek van tapasztalata arról, hogy családja anyagi és életkörülményeiről véleményt alkosson, (2) a középszintű továbbtanulási döntés meghozatala és a kérdés időpontja között eltelt 1–4 év alatt a vizsgált régióban nem történt olyan számottevő életszínvonal-változás és átrendeződés, mely a vélekedések megoszlását jelentősen átirná.

22 A „*Nem tudom megítélni*” válaszokat az említések alacsony száma (n=13) miatt kihagytuk az elemzésből.

23 Az adatfelvételt megelőző 1–4 évben, amikor a válaszoló diákok vélhetően az általános iskolát befejezték, minimális mértékben változhatott a kérdezettek lakóhelye: a Dél-Alföld Régió belüli megyékben a belső vándorlási adatok alapján alacsony az elvándorlási hajlandóság (Bács-Kiskun megyében mínusz 2-3 ezrelék /KSH 2015b:5/, Békés megyében mínusz 4 ezrelék /KSH 2015c:5/, míg Csongrád megyében változatlan volt az elmúlt 4 évben /KSH 2015d:5/).

A tanulók családi és kulturális háttérének részletes vizsgálatára nincs lehetőségünk jelen kutatás keretei között, mivel a szülők foglalkozására, munkaerő-piaci státuszára, a család pontos jövedelmi és kulturális helyzetére, a roma származás tekintetében nem rendelkezünk információkkal. Az ismertetett korlátokon belül azonban érvényes és releváns összefüggéseket közlünk, melyek összhangban állnak a korábbi kutatások eredményeivel, és néhány, a regionális mintára jellemző összefüggést közlünk.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZEREK

Az elemzés két fő kutatási kérdésre keresi a választ. Az *első kérdés* arra vonatkozik, hogy milyen körülmények alakítják a szakképzést választó tanulók döntéseit. E tekintetben azzal a logikusnak tűnő feltevessel élünk, hogy szakképző iskolákban elsősorban azok tanulnak, akik kifejezetten az adott szakmát választották, mert feltehetően úgy gondolják, az a középfokú tanulmányaik után – ha úgy adódik, és nem tanulnak tovább –, kilépve a munkaerőpiacra jó elhelyezkedési lehetőségeket biztosít számukra. Ugyanakkor az iskola- és szakmaválasztási szempontok tekintetében eltéréseket várunk a különböző szakképzési programok között. Figyelembe véve az érettségit nem adó szakiskolai képzés problémáit feltáró munkák eredményeit, az a várakozásunk, hogy a szakiskolát választók szempontjai között hangsúlyosabb szerepe van a kényszerítő körülményeknek, így például az iskola könnyű megközelíthetőségének, az általános iskolai tanulmányi eredménynek az érettséggel záródó képzéseket választókhöz képest.

A *második kérdés* azt vizsgálja, hogy az általános iskolából a szakképzésbe való belépést alakító körülmények hogyan függenek össze a tanulók demográfiai, társadalmi háttérével. Korábbi kutatások elsősorban a származás esetében vizsgálták az összefüggést. Ezek tapasztalatai nyomán azt várjuk, hogy a minőségi képzést feltételező szempontok (például jó hírű iskola, továbbtanulási lehetőség) alapján történő intézmény- és szakmaválasztás elsősorban a privilegizált társadalmi helyzettel függ össze. Továbbá azt is igazolni szeretnénk, hogy a lakóhely településtípusa meghatározza a szakképző iskola és a szakma választását, mivel feltételezzük, hogy különbség van a városi és községi (falusi) diákok döntései között, vagyis az a hipotézisünk, hogy a városban élő fiatalok inkább a képzési-minőségi szempontok szerint, a községi lakóhelyű diákok pedig inkább kényszerítő körülmények hatására választanak szakmát.

Fenti hipotéziseink tesztelésére többféle módszert alkalmazunk: először leíró statisztikákat értelmezünk, majd klaszterelemzés segítségével felvázoljuk, hogy a vizsgált diákok mely csoportjai különíthetők el a szakmaválasztási szempontok szerint. Végül a diákok szegmentált csoportjainak összefüggését vizsgáljuk meg többdimenziós elemzéssel a családi háttér mérő indikátorainkkal. Elemzésünk során a teljes mintát vizsgáljuk, de fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy – mivel 1–4 év közötti az az időtáv, amire a kérdezetteknek vissza kellett gondolniuk – évfolyamonként külön-külön is megvizsgáltuk a változók megoszlását. Az évfolyamok szerint szét-szedett minták jellegükben hasonlóak, ezért további számításainkat a teljes mintán készítettük.

1. ábra. A szakképző iskola- és szakmaválasztás szempontjait nagymértékben jellemzőnek tartó tanulók aránya a képzés típusa szerint, Dél-Alföld Régió, 2015 (%)

EREDMÉNYEK

A középfokú szakmai továbbtanulást meghatározó tényezők

Az első kutatási kérdés az általános iskolából a szakképzésbe való belépést alakító körülményekre vonatkozott. Az adatfelvétel mindezt tíz állítás segítségével mérte, és arra kérdezett rá, hogy az egyes itemek mennyire jellemezték a válaszadó diákok a szakma, illetve szakképző iskola kiválasztásakor. A felkínált állításokat nagymértékben jellemzőnek tartó, 4-es és 5-ös osztályzatokat adó tanulók együttes arányát az 1. ábra tartalmazza a szakképzési program típusa szerint.

Eredményeink szerint a dél-alföldi szakképző iskolákban tanuló diákok számára meghatározó preferencia-szemponthoz volt középfokú továbbtanulásra vonatkozó terveik során, hogy a leendő szakma biztosítson (1.) *jó kereseti*, valamint (2.) *jó elhelyezkedési lehetőséget*: a megkérdezettek közel háromötödének döntésére jelentős hatást gyakoroltak ezek a szempontok, de erőteljesebben a szakközépiskolai (azaz az érettségit adó képzések) szakmák választásakor. Döntő szerepe van még a (3.) *szakma jó hírének* és a (4.) *továbbtanulási szándék*nak is, mely körülmények minden második válaszadó diákok nagymértékben befolyásoltak. Megjegyezzük, hogy a diákok továbbtanulási ambíciói nem feltétlenül felsőoktatási továbbtanulást jelentenek, lehet OKJ-s képzés is, vagy szakiskolai képzés esetén érettségi megszerzése. A (5.) *család és ismerősök* is fontos hatással vannak a továbbtanulási elképzelésekre: tanácsuk a tanulók közel harmadának döntésében jelentős szerepet játszott. További befolyásoló körülménynek bizonyul az (6.) *iskola könnyű megközelíthetősége*: a válaszadó diákok kétötödének megfontolását ez a szempont nagymértékben alakította, különösen domináns e szempont súlya a

szakiskolai – érettségi nélkül záródó – képzések választásakor. A (7.) barátok, családtagok mintájának követése és az (8.) iskola jó híre hasonló mértékű befolyással bír szakmai iskola választásakor: ezek minden harmadik diák döntésére jelentős hatással voltak. Érdekes megfigyelni, hogy a (9.) kevésbé jó tanulmányi eredmény (általános iskolai eredményeim miatt csak ide vettek fel) minden hetedik diák választását befolyásolta nagymértékben és inkább a szakiskolai képzésben tanulók döntéseit. A felkínált állítások alapján feltűnően alacsony a (10.) tanárok befolyása a középfokú szakmaválasztásra: mintaterületünkön nagyjából minden tizedik válaszadó diák jelezte, hogy általános iskolai tanáruk javaslatának hatása volt arra, hogy a képzés mellett döntött.

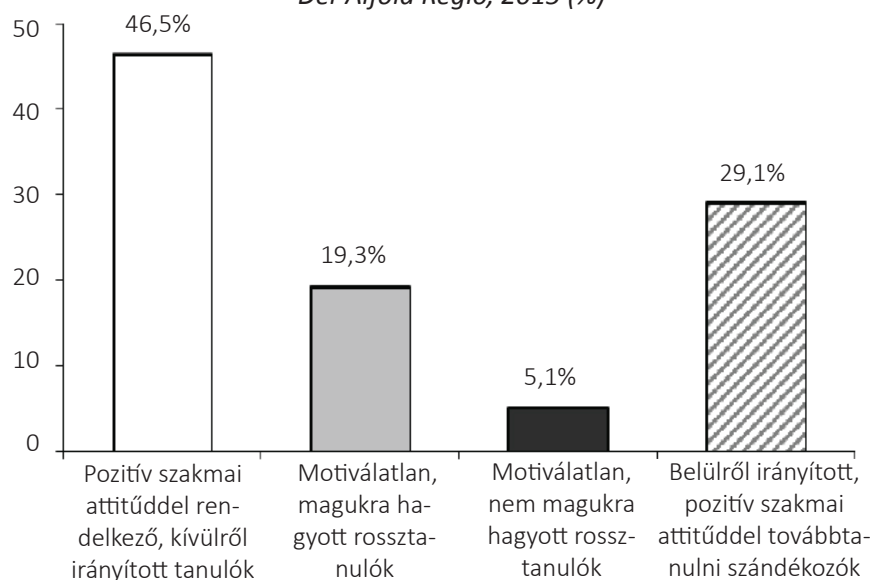
A következő lépésben megvizsgáltuk, hogy eltérnek-e a középfokú szakmai továbbtanulást meghatározó tényezők a választott szakképzési program típusa szerint (a keresztábla-elemzés eredményeit a Függelék 2. táblázat tartalmazza). Az eredmények alapján a szakma jó híre, az iskolába való eljutás könnyebbsége, a várt jó kereseti és jó elhelyezkedési lehetőségek, a családtagok befolyása, az iskola jó híre, az általános iskolai eredmények és a tanárok tanácsának tekintetében szignifikáns különbségek mutatkoznak a két szakképző iskolatípus diákcsoportjai között.

A legjelentősebb eltérések – az összefüggések sorrendbe rendezésekor a Cramer's V asszociációs mérőszámokat alapul véve – a remélt kedvező anyagi és munkaerő-piaci szempontok esetén figyelhetők meg: jóllehet mindkét képzési formában tanulható szakmák választásakor ezeknek a tényezőknek van a leginkább befolyásoló ereje, az érettségihez vezető képzéseket választó diákok számára fontosabbak (körükben 16, illetve 15 százalékponttal magasabb azoknak az aránya, akik középfokú továbbtanulási megfontolásait e körülmények nagymértékben meghatározták). Ugyanez igaz a szakképző intézmény hírnevére és a szakma jó megítélésére is: ezek a tényezők nagyobb hangsúlyt kapnak a szakközépiskolai – érettségit is adó – szakmák választásakor.

A szakiskolai tanulók számára viszont a tanári befolyásnak, az általános iskolai tanulmányi teljesítménynek és az iskola könnyű megközelíthetőségének van nagyobb szerepe. Például a szakiskolai szakmákat választók között – a szakközépiskolai képzésben tanulókhoz képest – két és félszer nagyobb azok aránya, akik választásukban általános iskolai tanáruk jelentős szerepét jelezték. Ugyancsak domináns tényező a szakiskolások körében a tanulmányi eredmény (általános iskolai tanulmányi eredményeim alapján csak ide vettek fel) és az iskola lakóhelyhez való közelsége: előbbi több mint másfélszer, utóbbi 1,3-szer nagyobb súllyal befolyásolja a szakiskolai képzésekre való jelentkezést. Vagyis az érettségihez nem vezető szakmák választásakor inkább olyan szempontok hatása jelentősebb, melyek kényszerítő erejűek, és feltehetően a kényszer szülte megoldások közötti választások miatt meghatározóbb ilyenkor a tanár tanácsa is.

Összességében azt mondhatjuk, hogy – bár azonos a különböző szakképzési programokban tanulók szakma- és iskolaválasztását befolyásoló tényezők rangsora – az érettséggel záruló szakképzéseket választók döntéseit nagyobb valószínűséggel befolyásolják a jövőbemutató anyagi és munkaerő-piaci lehetőségek, valamint az iskola és a szakma jó híre, míg az érettségihez nem vezető szakmák választásában a tanárok befolyása és a kényszerítő körülmények játszanak inkább szerepet. Korábbi kutatások (Lannert 2004, Liskó 2008, Kertesi–Varga 2005) arra hívták fel a figyelmet, hogy napjainkra a szakképzésen belül az érettségit adó szakközépiskolai és az érettségit nem adó szakiskolai képzés között egy mély szakadék keletkezett, és hogy a szakiskola egyre inkább a gyengébben teljesítő, hátrányos helyzetű tanulók középfokú továbbtanulási formájává vált. Leíró elemzésünk

2. ábra. A szakképzésben tanuló diákok csoportosítása a szakma- és iskolaválasztási szempontok alapján, Dél-Alföld Régió, 2015 (%)

eredményei ezzel összhangban azt tükrözik, hogy a szakiskolai képzésben tanulók szakmaválasztását nagyobb valószínűséggel korlátozzák az általános iskolai eredmények és az intézmény megközelíthetősége a szakközépiskolásokhoz képest. Mindez arra utal, hogy a szakiskolákban tanulók sokszor kényszerűségből és nem saját „szabad” választásuk eredményeként kerültek a képzésbe.

Ugyanakkor az eredmények azt is mutatják, hogy a továbbtanulás felé irányuló motivációk mindkét képzési forma választásakor jelen vannak, ami szakiskolai képzés esetén nyilván érettségi és/vagy más/további szakma megszerzését jelent(het)i, szakközépiskolai képzésben pedig érettségi utáni OKJ-s és/vagy felsőfokú tanulmányokat.

A tanulók csoportjai a választásuk szempontjai szerint

A középfokú szakmai továbbtanulás kérdéskörének vizsgálatát tovább mélyítettük a diákok szakmaválasztási szempontok szerinti csoportosításával.²⁴ A tíz kérdésen végzett klaszterelemzés négy jól elkülöníthető, ám igen eltérő nagyságú csoportot azonosított.²⁵ A 2. ábrán jól látható, hogy a legnagyobb elemszámú 1. klaszterbe tartozik a diákok majdnem fele (46,5%-a), a két középső klaszter (4. és 2. klaszter) nagyjából hasonlóan közepes méretű 29 és 19%-os aránnyal, és végül kirajzolódik egy nagyon kisméretű csoport (3. klaszter), mely a szakképzésben tanuló diákok 5,1%-át tömöríti.

²⁴ A klaszteranalízis együtt kezeli ezeket a változókat, és megpróbál olyan klasztereket kialakítani, hogy az egy csoportba tartozók minden szempont mentén a lehető legközelebb legyenek egymáshoz, és minden más csoporttól a lehető legtávolabb (Aldenderfer–Blashfield 1984).

²⁵ A klaszterezés eredményeként létrejött klaszterek belső szóródása nem különbözik szignifikánsan, a varianciák egyenlőségének tesztelésére F-próbát végeztünk. Megjegyezzük, hogy a klaszterezés alkalmazása során több kísérletet is végeztünk, a létrehozott klaszterek számát eltérően szabályoztuk. Sem a 3, sem az 5, sem a 6 klaszteres változat eredményeként nem különültek el jól interpretálható típusok, sok változó vagy több klaszterbe is besorolható volt, vagy éppen egyikbe sem volt jól besorolható. A sok változat elemzése után a négyklaszteres megoldás tűnt számunkra optimálisnak.

1. táblázat. A szakképzésben tanuló diákok szakma- és iskolaválasztását befolyásoló tényezők alapján képzett csoportjai és azok jellegzetességei, Dél-Alföld Régió, 2015 N=630 fő

Változók	Klaszterek			
	1. klaszter 46,5%	2. klaszter 19,3%	3. klaszter 5,1%	4. klaszter 29,1%
Ebben a szakmában szeretnék továbbtanulni	++	+	+	+++
Olvastam, hallottam, mondták, hogy ez jó szakma	+++	+	++	+++
Nem a szakmát, hanem az iskolát választottam, mert jó a híre	+++	+	++	++
Jó kereseti lehetőséget biztosít ez a szakma	+++	++	++	+++
Jó elhelyezkedési lehetőséget biztosít ez a szakma	+++	++	++	+++
Barátaim, családtagjaim között is vannak, akik ezt a szakmát választották	++	+	++	++
A család (és ismerősök) ezt tanácsolták	+++	+	+++	++
Tanáraim tanácsolták, hogy ezt a szakmát válasszam	+	–	++	+
Ebbe az iskolába tudok a legkönnyebben eljutni, közel van a lakóhelyemhez	+	+	+++	++
Általános iskolai tanulmányi eredményeim alapján csak ide vettek fel	+	++	+++	+

Megjegyzés: – egyáltalán nem jellemző; + alacsony (átlag alatti) mértékben jellemző; ++ átlagos mértékben jellemző; +++ átlag feletti mértékben jellemző.

Mintánk legnagyobb csoportját a pozitív szakmai attitűddel rendelkező, kívülről irányított²⁶ tanulók alkotják, akiknek a középszintű továbbtanulási megfontolásaira elsősorban a várható magas jövedelem, a kedvező elhelyezkedési lehetőségek, az iskola és a szakma jó híre, továbbá a családtagok és környezetük más szereplői gyakorolnak hatást (1. táblázat). Szakmaválasztásukban elhanyagolható általános iskolai tanáraik szerepe. További sajátossága ennek a csoportnak, hogy az ide tartozók továbbtanulási döntéseit befolyásolják a legkevésbé külső kényszerek, vagyis sem az iskola könnyű megközelíthetősége nem játszik ebben szerepet, sem általános iskolás eredményeik (lévén elég jótanulók ahhoz, hogy választhassanak).

A második legnagyobb méretű csoport, a 4. klaszter a belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendelkezők, elsősorban azzal jellemezhető, hogy az előző klasztertől eltérően – és a többi klaszter tagjaitól is különbözően – az ide tartozók szakmaválasztását a továbbtanulás tervezése befolyásolja a legnagyobb mértékben. Ugyanakkor emellett – hasonlóan az 1. klaszterhez – ebben a csoportban is jelentős a remélt magas jövedelem, a jó munkaerő-piaci elhelyezkedési esélyek és a szakma jó hírének szerepe, míg átlag alatti az általános iskolai tanulmányi eredmény, valamint a tanári instrukció befolyása.

A harmadik legnépesebb csoportban (2. klaszterben) találjuk azokat a diákokat, akinek szakma- és iskolaválasztását egyáltalán nem vagy elhanyagolható mértékben befolyásolta a szakma és az iskola jó híre, és a döntést a későbbi továbbtanulási szándék határozta meg, továbbá sem a tanárok, sem a családtagok és ismerő-

26 A „kivülről irányított” kifejezéssel azt szeretnénk jelezni, hogy a csoporthoz tartozókat olyan körülmények, impulzusok befolyásolták, melyek a szűkebb-tágabb társadalmi közegből jutottak el hozzájuk, míg a „belülről irányított” csoport a saját elképzelése szerint tervezi a szakmai karriert (továbbtanulási szándék hatása erősebb, mint más csoportokban). A „pozitív szakmai attitűd” azt jelzi, hogy a választásban a szakma előnyeit kifejező itemeket tartotta a diák átlagon felül nagy hatásúnak. „Motiválatlanak” minősítettük azokat, akiket nem jellemeznek pozitív aspirációk sem a tanulmányokkal, sem a szakmával, sem a munkával kapcsolatban.

sők véleményének, sem a családi, baráti mintakövetésnek nincs befolyásoló hatása körükben. Ők a szakmailag *motiválatlan, magukra hagyott rossztanulók*.²⁷ Csak átlagos mértékben motiválja őket a magas jövedelem, a jó elhelyezkedés reménye. Az általános iskolai eredményeik – eltérően az előző klaszterek tagjaitól – átlagos mértékben meghatározzák választásukat, ugyanakkor nem számít sokat az iskola közelsége.

A legkisebb méretű – a minta 5,1%-át kitevő – 3. klaszterbe tartozó diákok helyzete speciális. Ennek a csoportnak a döntéseit a külső kényszerítő körülmények alakítják a legnagyobb mértékben: az iskola megközelíthetősége és a kevésbé jó általános iskolai tanulmányi eredmény. Továbbá a 3. klaszter diákjainak megkülönböztető jegye, hogy körükben a legnagyobb annak a valószínűsége, hogy a szakmaválasztásban az általános iskolai tanári javaslat is közrejátszik. Ugyanakkor a 2. klaszter diákjaihoz hasonlóan, a későbbi szakmai továbbtanulási szándék elhanyagolható tényező számukra is, és a magas jövedelem, a jó elhelyezkedés esélye valamint a szakma jó hírneve ugyancsak átlagos mértékben motiválja őket. Megfigyelhető, hogy építenek a család és ismerősök tanácsaira, és a baráti, családi mintakövetés is – ugyan átlagos mértékben – szerepet játszik. Az ő csoportjukat neveztük el *motiválatlan, nem magukra hagyott rossztanulóknak*.²⁸

A klaszterelemzés azt tükrözi, hogy a térségbeli szakközép- és szakiskolás diákok között – 1. és 4. klaszter – összekapcsolódik egy nagy halmaz, melyhez tartozók pozitív szakmai attitűddel készülnek a munkaerőpiacra, és akiknek középfokú továbbtanulásra vonatkozó döntéseit jellemzően nem vagy csak átlag alatti mértékben korlátozza általános iskolai teljesítményük. E két csoport között az a különbség, hogy míg az 1. klaszter tanulói-
nak az iskola jó híre és a családtagok, illetve ismerősök véleménye számít, a 4. klaszter tanulói számára kevésbé meghatározóak ezek a tényezők. Ez utóbbiak körében viszont sokat számít az iskola könnyű megközelíthetősége, és a későbbi szakmai továbbtanulás tervezése nagyobb mértékben van jelen. A 2. és 3. klaszterbe tartozó diákok középszintű szakmaválasztási terveinek kijelölésében a szakképzés befejezése utáni továbbtanulás szándéka teljesen háttérbe szorul. Az eredmények alapján a minta diákjainak e kisebb hányadát középfokú szakmaválasztáskor általános iskolai tanulmányi eredményük korlátozza, és csak közepes mértékben befolyásolják őket a jövőbeni munkaerő-piaci lehetőségek. A két csoport közül a nagyobbikban (2. klaszter) kifejezetten kedvezőtlenek azok a mutatók, melyek a választásban a családi, ismerősi, baráti kapcsolatokra való hagyatkozást jelzik: tanáraiknak egyáltalán nincs szerepe választásukban, alig támaszkodnak családtagok és ismerősök tanácsára, és a családi, baráti minta követése is körükben a legalacsonyabb. A legkisebb, 3. klaszter tagjai viszont átlag feletti mértékben hagyatkoznak környezetükre szakmaválasztáskor, és itt a legmeghatározóbb az iskola közelségének szerepe.

Az egyes klaszterek szociodemográfiai jellemzőit a 2. táblázatban foglaltuk össze. A *pozitív szakmai attitűddel rendelkező, kívülről irányított tanulók* csoportjának tagjai között – a teljes mintához képest – alacsony a szakiskolai képzésben tanulók aránya és azoknak, akiknek mindkét szülője legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Ugyanakkor relatíve magas körükben az érettségizett szülők aránya. Háztartásnagy-

27 „Motiválatlanok”, mert a szakmáról, iskoláról szóló pozitív itemek nem hatnak a döntésre, de remélik, hogy továbbtanulnak majd.

„Magukra hagyottak”, mert pálya- és iskolaválasztási döntésükre a társadalmi közeg – tanár, családtag, ismerős véleménye és mintája – átlag alatti hatással volt. „Rossztanulók”, mert az „Általános iskolai tanulmányi eredményeim alapján csak ide vettem fel” item átlagos vagy afölötti mértékben jellemző a válaszadóra.

28 Lásd a 18. lábjegyzetben leírtakat, ám ezt a csoportot valamelyest segíti a társadalmi közeg.

2. táblázat. A szakképzésben tanuló diákok szakma- és iskolaválasztását befolyásoló tényezők alapján képzett csoportjainak társadalmi-demográfiai jellemzői, Dél-Alföld Régió, 2015. N=630 fő

Változók	1. klaszter Pozitív szakmai attitűddel ren- delkező, kívülről irányítottak	2. klaszter Motiválatlan, magukra hagyott rossztanulók	3. klaszter Motiválatlan, nem magukra hagyott rossztanulók	4. klaszter Belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendel- kezők
100 %=630	46,5	19,3	5,1	29,1
Szakképző iskola típusa (szakiskolások aránya)	38,5	47,6	68,5	39,2
Képzés szakterülete (agrár szakterületen tanulók aránya)	37,2	55,4	74,2	44,8
Életkor (átlag)	17,1	17,3	17,3	17,0
Nem (fiúk aránya)	32,5	54,6	52,7	41,2
<i>Lakóhely településtípusa</i>				
Megyeszékhely, megyei jogú város	14,4	12,4	12,9	12,6
Város	54,3	50,4	51,6	62,6
Község	31,3	37,2	35,5	24,7
<i>Háztartás nagysága</i>				
Kétfős háztartásban él	6,8	6,6	16,1	7,1
Háromfős háztartásban él	22,6	24,0	22,6	21,9
Négyfős háztartásban él	43,5	38,8	25,8	41,0
Ötfős és annál nagyobb háztartásban él	27,1	30,6	35,5	30,1
<i>Életkörülmények, lakáskörülmények</i>				
Nehezebben élnek, mint a többiek a környezetükben	12,0	14,4	25,0	11,7
Átlagos szinten élnek	76,4	75,7	60,7	76,6
Jobban élnek, mint a többi- ek a környezetükben	11,6	9,9	14,3	11,7
<i>Apa legmagasabb iskolai végzettsége</i>				
Általános iskola	11,3	14,0	12,9	16,4
Szakmunkás	49,7	47,9	61,3	49,2
Középfokú*	26,4	22,3	16,1	22,4
Felsőfokú	12,7	15,7	9,7	12,0
<i>Anya legmagasabb iskolai végzettsége</i>				
Általános iskola	6,5	13,2	22,6	15,3
Szakmunkás	29,8	30,6	16,1	31,7
Középfokú*	45,2	36,4	32,3	36,1
Felsőfokú	18,5	19,9	29,0	16,9

Magyarázat: * Középfokú végzettség érettségivel.

ságukat tekintve négyfős háztartásban élnek az átlagnál valamivel nagyobb arányban megyeszékhelyen vagy megyei jogú városban, és életkörülményeik átlagosnak mondhatók (ez utóbbiak tekintetében nem térnek el a mintától). A *motiválatlan, magukra hagyott rossztanulók* csoportja jellemzően érettségit nem adó szakiskolai képzésben és agrár szakterületen tanulókból áll, több közöttük a fiú, valamint a teljes mintához képest nagyobb körökben a községben élők aránya. Élet- és lakáskörülményeiket tekintve a nehezebben élők aránya magas, illetve alacsony a jobb életszínvonalon élőké. A *motiválatlan, nem magukra hagyott tanulók* csoportjában is magas a szakiskolások és az agrár szakmákat tanulók aránya, és ők is főleg községekben élnek, viszont ők ma-

gasabb arányban élnek kétfős, valamint ötfős vagy annál nagyobb háztartásban. Kiugróan magas köztük a környezetükhöz képest nehezebb életkörülmények között élők, továbbá a szakmunkás végzettségű apák és a nyolc általános iskolai végzettségű anyák aránya. A *belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendelkező* csoport szocio-demográfiai jellemzői nem különböznek jelentősen a teljes minta összetételéhez képest egyetlen kivétellel: nagyon magas körükben a városban élők aránya.

A középfokú szakmai továbbtanulást meghatározó társadalmi különbségek

A szegmentált minta – mint írtuk – a döntési körülmények konstellációja nyomán állt elő. Most megvizsgáljuk a második kutatási kérdést: az általános iskolából a szakképzésbe való belépést alakító körülmények és a társadalmi háttér kapcsolatára vonatkozó összefüggéseket a szegmentált (al)mintá(k)ban. Konkrétan azt vizsgáltuk, hogy a – klaszterezési eljárással – szegmentált mintánk diákcsoportjainak családi kulturális és anyagi helyzete befolyásolja-e szakma- és iskolaválasztásuk döntési tényezőit (azaz az egyes csoportokba tartozásukat). A függő változónk és a társadalmi háttér összekapcsolódását multinomiális logisztikus regressziós modellel vizsgáltuk meg, melybe a család kulturális és anyagi erőforrásait mérő változók mellett iskola szintű változókat (mint a középfokú tanulmányok helyszínéül választott szakképző iskola típusa és a képzés szakterülete), valamint demográfiai ismérveket (a tanuló neme, lakóhelyének településtípusa) is bevontunk, hogy ezeket kontroll alatt tartva is elemezhesük az összefüggéseket. A becslési eredményeket a 3. táblázat tartalmazza.

A multinomiális regressziós elemzés során a *belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendelkezők* kategóriáját (4. klasztert) használtuk referenciacsoportnak, vagyis a 3. táblázatban közölt esélyhányadosok azt fejezik ki, hogy milyen eséllyel kerül valaki a „*pozitív szakmai attitűddel rendelkező, kívülről irányítottak*” (1. klaszter), a „*motiválatlan, magukra hagyott rossztanulók*” (2. klaszter) vagy a „*motiválatlan, nem magukra hagyott rossztanulók*” (3. klaszter) csoportjába a „*belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendelkezők*” kategóriájához képest. A referenciaklaszterbe tartozók érettségivel záródó, nagyobb arányban gazdálkodási szakterületen tanulók, köztük több a lány, jellemzően városban élnek négyfős háztartásban, átlagosnak mondott körülmények között, és az apák jellemzően szakmunkások, míg az anyák érettségizettek (2. táblázat negyedik oszlop). Az ő választásukat átlagon felül befolyásolta a továbbtanulási szándék és az, hogy a szakmát jónak ítélték és jó elhelyezkedési lehetőségeket látnak; a család, ismerősök barátok hatása a döntésben átlagos volt az iskola jó hírével együtt. Döntésüket nem korlátozta a tanulmányi eredményük (1. táblázat negyedik oszlop).

Elsőként nézzük meg, hogy milyen eséllyel kerülnek a diákok a *pozitív szakmai attitűddel rendelkező, kívülről irányítottak* csoportjába, vagyis azon diákok közé, akik középfokú szakma- és iskolaválasztási döntéseire elsősorban a remélt jó elhelyezkedési és magas kereseti lehetőségek, az iskola és a szakma jó híre, a továbbtanulás tervezése, valamint a család és ismerősök véleménye van befolyással.

Látjuk, hogy ebben a csoportban a válaszadó diákok személyes foglalkozási ambíciói, a továbbtanulási karrier-szándék, a család és ismerősök elvárásai és a szülők magas iskolai végzettsége jellemző. A becslési eredmények alapján az 1. klaszterbe tartozás esélyét mind az apa, mind az anya magasabb iskolai végzettsége – a nyolc általánost végzettek referenciacsoportjához viszonyítva – megnöveli a tekintetben, hogy ebbe a klaszterbe tartozzanak a *belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendelkezőkhöz* (4. klaszterhez) képest. Az anya

3. táblázat. A multinomiális logisztikus regresszió paraméterbecslései – referencia:
Belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendelkezők (4. klaszter)

Változók	1. klaszter Pozitív szakmai attitűddel rendelkező, kívülről irányít- ottak	2. klaszter Motiválatlan, magukra hagyott rossztanulók	3. klaszter Motiválatlan, nem maguk- ra hagyott rossztanulók
<i>Apa iskolai végzettsége</i>			
Szakmunkás	1,053 (0,332)	1,427** (0,366)	2,648*** (0,712)
Középfok érettségivel	1,349** (0,430)	0,707** (0,430)	1,138 (0,982)
Felsőfok	1,242** (0,467)	0,877 (0,486)	0,587*** (0,938)
<i>Anyai iskola végzettsége</i>			
Szakmunkás	1,985** (0,434)	2,184*** (0,434)	0,677 (0,665)
Középfok érettségivel	2,981*** (0,443)	1,987** (0,443)	1,982** (0,709)
Felsőfok	3,141*** (0,492)	0,856 (0,492)	0,232*** (0,681)
<i>Élet- és lakáskörülmények</i>			
Nehezebben élnek, mint a többiek a környezetük- ben	0,834 (0,360)	1,206* (0,383)	3,705*** (0,565)
Jobban élnek, mint a töb- biek a környezetükben	1,214* (0,402)	0,904 (0,402)	1,084 (0,642)
Nem	1,109 (0,218)	0,797** (0,271)	0,913 (0,434)
<i>Lakóhely településtípusa</i>			
Város	1,409** (0,236)	0,629** (0,412)	0,482 (0,458)
Megyeszékhely és megyei jogú város	1,363** (0,358)	0,605** (0,255)	0,218*** (0,819)
Szakképző iskola típusa	1,199 (0,300)	0,782** (0,321)	0,617** (0,483)
Képzés szakterülete	1,492** (0,257)	0,718** (0,293)	0,889** (0,523)

Magyarázat: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; $N=576$; $\chi^2=58,829$; $RL2=0,039$. Zárójelben a robusztus standard hibák.
Megjegyzés: Referenciacsoport: apa nyolc általános iskolai végzettségű; anya nyolc általános iskolai végzettségű; átlagos szinten élnek; férfi; községi lakóhely; szakiskola; agrár szakterület.

iskolai végzettségének kategóriáit tekintve lineáris kapcsolat rajzolódik ki: az anya alacsonyabb végzettségétől a magasabb felé haladva egyre nagyobb gyerekének az esélye, hogy ebbe a klaszterbe kerüljön.²⁹ A család anyagi helyzetének (melyet a válaszadó szubjektív megítélése szerinti élet- és lakáskörülményekkel mértünk) hatása alapján látható, hogy a jobb anyagi háttér növeli az 1. klaszterbe tartozás esélyét az átlagos szinten élőkhez mérten. A lakóhely településtípusa alapján azt tapasztaljuk, hogy városban, valamint megyeszékhelyen, illetve megyei jogú városban élő tanulókat nagyobb eséllyel találunk községi lakosú társaikhoz képest a *pozitív szakmai*

²⁹ A szakmunkás végzettségű anyák gyerekeinek majdnem kétszer, a középfokú végzettségű anyák gyerekeinek közel háromszor, a felsőfokú végzettségű anyák gyerekeinek pedig több mint háromszor nagyobb az esélye az általános iskolai végzettségűekhez képest az 1. klaszterbe kerülésre.

attitűddel rendelkező, kívülről irányított diákok között (a 4. klaszter helyett). Az iskola szintű változók közül a szakterület hatása szignifikáns: nagyobb eséllyel találunk itt gazdasági-szolgáltatási szakterületen tanulókat az agrárszakmákat tanulókhöz képest. Az, hogy érettségi szerzhető-e az iskolában, nem szignifikáns esélynövelő tényező. A *racionális cselekvéseméleti és a goldthorpe-i státusz-megőrzési hipotézisek* szerint értelmezve ezt az összefüggést azt látjuk, hogy a szakmaválasztást a vágyott kedvező munkaerőpiaci helyzet elérése, a továbbtanulás perspektívája és mind a család, mind a szülők relatív kedvező szocio-ökonómiai helyzete (magas iskolai végzettségük) magyarázza a szülőktől és a társadalmi környezetből kapott impulzusokkal együtt.

A *motiválatlan, magukra hagyott rossztanulók* – akik szakmai továbbtanulási döntésüket főként a gyenge általános iskolai eredményeik és a remélt jó kereseti és elhelyezkedési lehetőségek szerint hozták – közé kerülni (a 2. klaszterbe) a szakmunkás végzettségű apák gyerekeinek nagyobb, míg az érettségivel rendelkező apák gyerekeinek mérsékeltebb az esélyük a nyolc általánost végzettekhez (referenciakategória) képest. A szakmunkás anyák gyerekei sokkal nagyobb (több mint kétszeres), a középfokú végzettségű anyák gyerekei pedig közel kétszer nagyobb eséllyel lettek – a nyolc általánost végzett anyák gyerekeihez képest – motiválatlan, magukra hagyott rossz tanulók. Vegyük észre, hogy itt az anya iskolai végzettségének növekedésével ellentétes esély-trendet látunk. Úgy tűnik, hogy a deprivált csoportba kerülés esélyét – a 4., a legkedvezőbbnek vélt klaszterhez képest – összességében az anyák alacsony iskolai végzettsége növeli meg szignifikánsan. Az életkörülmények, a lakóhely, az iskolatípus – vagyis, hogy érettségit ad-e az iskola vagy sem – hatását vizsgálva a várt eredményt kaptuk: az előnytelenebb társadalmi környezet szignifikánsan hat arra, hogy a szakmát és iskolát választó a legrosszabb helyzetű klaszterbe sorolódjon. Statisztikailag szignifikáns különbség van még a lányok és a fiúk között: a lányoknak kisebb az esélyük (a fiúkhoz viszonyítva), hogy ebbe deprivált csoportba és ne a legkedvezőbb 4. klaszterbe kerüljenek, csakúgy, mint a gazdasági szakterület tanulói az agrárképzésben résztvevőkhöz képest. Úgy tűnik, hogy ez az a csoport, mely a *goldthorpe-i státusz-megőrzési hipotézis* szerint éppen hogy „szinten marad”, és a lecsúszás, státuszvesztés kockázata fenyegeti: a szülők, különösen az anya alacsony iskolai végzettsége szignifikánsan hat. Érvényesülni látszik az elméletek között már említett *(ön)szelekciós mechanizmus* is: a tanuló előnytelen társadalmi helyzete, inkább rossz iskolai eredményei okán *realistán* dönt az alacsony státuszt eredményező képzés mellett.

A *motiválatlan, nem magukra hagyott rossztanulók* (3. klaszter) – akik középszintű szakmaválasztását elsősorban az iskola könnyű megközelíthetősége és a kevésbé jó általános iskolai eredmények, valamint a család, az ismerősök és a tanárok véleménye határozza meg – közé kerülést az apa szakmunkás, valamint az anya középfokú végzettsége növeli, míg a szülők (mind az anya, mind az apa) felsőfokú végzettsége mérsékli. A döntésben magukra hagyott motiválatlan tanulókhoz hasonlóan a család anyagi helyzetét tekintve szintén jelentős deprivációt látunk: az átlagos szinten élőkhez képest a nehezebb élet- és lakáskörülmények között élő diákoknak majdnem négyszer nagyobb esélye van arra, hogy ebbe a deprivált klaszterbe tartozzanak. Mérsékli valamelyest a hátrányt a megyeszékhelyi, illetve városi lakóhely. Statisztikailag szignifikáns hatása van továbbá a szakképzési program típusának: a motiválatlan magukra hagyottakhoz hasonlóan, ide is kisebb eséllyel kerülnek érettségit adó szakmákat tanuló diákok. Annak ellenére, hogy ez a nagyon kicsi csoport (31 fő) úgymond nincs magára hagyva (tanárok, szülők, ismerősök terelgették őket az iskolaválasztásban), az ide sorolódott tanulók körében a státuszvesztés (ami a szakma és az iskola választását illeti) – tekintettel egyesek szüleinek határozottan magas iskolai végzettségére – befejezett tény.

A becslések szerint a családi kulturális és anyagi erőforrások hatással vannak arra, hogy a középfokú továbbtanulási döntések körülményei szerint melyik klaszterbe került a válaszadó diák. A szülők iskolai végzettségét tekintve összességében az anya iskolai végzettsége tűnik meghatározónak, az apa esetében főleg a szakmunkás végzettségnek van jelentősebb hatása.³⁰

Az elemzési eredmények alapján általános konklúzióként megfogalmazható, hogy a magasabb szülői iskolai végzettség és jobb anyagi helyzetű, városban, illetve megyeszékhelyen vagy megyei jogú városban élő családok gyerekeinek középszintű szakmai továbbtanulási elképzeléseinek kialakítására elsősorban a remélt jó kereseti és elhelyezkedési, valamint továbbtanulási lehetőségek, továbbá a szakma, illetve iskola jó híre van hatással, és nagyobb valószínűséggel választanak érettségivel záruló szakképzéseket. Az alacsonyabb iskolai végzettségű (legfeljebb érettségizett) szülők, és a szubjektív megítélés szerint rosszabb anyagi helyzetű és községekben élő családok gyerekeinek szakmai továbbtanulási lehetőségeit főként a rosszabb általános iskolai tanulmányi eredményük befolyásolja, nem terveznek későbbi továbbtanulást, mégis fontos preferencia-szemponként említik (ők is) a jövőben remélt magas keresetet és a jó elhelyezkedési lehetőséget. Elemzésünk arra is rávilágított, hogy a kevésbé privilegizált társadalmi helyzetű diákoknak van egy szűkebb rétege, akik továbbtanulási döntésében – az említett szempontok mellett – az iskola könnyű megközelíthetősége és a szűkebb környezetük (családtagok, barátok, ismerősök és tanárok) véleménye is nagymértékben szerepet játszik. Van továbbá egy másik deprivált csoport: a továbbtanulásban motiválatlanok, tanácsot a tanároktól sem igénylő rossz tanulók. Úgy látszik, hogy az anyák alacsony – szakmunkás és középfokú – iskolai végzettsége megnöveli a motiválatlan magára hagyott rossztanuló csoportba kerülés esélyét a 4. klaszterhez viszonyítva, míg az apák döntően szakmunkás (és felsőfokú) végzettsége annak esélyét növeli, hogy a rossztanuló ne legyen „magára hagyva” a szakma- és iskolaválasztási döntésben.

ÖSSZEGRÉS

A tanulmány a szakképzés mellett döntő diákok szakma- és iskolaválasztását befolyásoló tényezőket vizsgálta a tanulók társadalmi háttérét leíró néhány változóval összefüggésben. Vizsgálatunk során a *Szakmai tanárképzés országos módszertani- és képzésfejlesztése* c. TÁMOP projekt keretén belül készült kérdőíves tanulói felvétel adataira támaszkodtunk, mely a Dél-Alföld Régió szakképző iskoláinak – két képzési területen tanuló – diákjaira vonatkozik. A válaszadók szakterület, iskolatípus és évfolyam szerint reprezentálják a vizsgált régió alapsokaságára e téren jellemző arányokat.

Eredményeink azt mutatják, hogy bár nagyon hasonló a különböző szakképzési programokba jelentkezők szakmaválasztását befolyásoló tényezők rangsora, az érettségivel záruló szakképzéseket választók döntéseit nagyobb valószínűséggel befolyásolják a jövőben remélt magas kereseti és kedvező munkaerő-piaci lehetőségek, továbbá a szakképzés helyszínéül választott iskola jó híre. Az érettségihez nem vezető szakmák választásában viszont hangsúlyosabb szerepe van a kényszerítő körülményeknek (gyenge általános iskolai eredmények, iskola könnyű megközelíthetősége) és az általános iskolai tanárok véleményének.

³⁰ Megjegyezzük, hogy lefuttattuk a demográfiai (nem, lakóhely) és iskolai jellemzők (szakképzési program típusa, képzés szakterülete) nélküli multinomiális modelleket is, melyek nagyon hasonló eredményeket mutatnak.

A vizsgált tíz szakma- és iskolaválasztási szempont alapján elkészítettük a válaszadó diákok tipológiáját, melynek eredményeként négy jól elkülöníthető csoportot azonosítottunk. Megvizsgáltuk, milyen hatása van az egyes társadalmi helyzetet mérő változóknak arra, hogy a diák egyik vagy másik csoportba, klaszterbe került. Vizsgálódásunk kimutatta, hogy a családi kulturális és anyagi erőforrásoknak jelentős hatása van a diákok középfokú szakmaválasztási preferenciáira. A modellek eredményei megerősítették, hogy a privilegizált társadalmi helyzetű családok gyerekei elsősorban nem a szakmáról szerzett konkrét tapasztalatok, információk³¹ alapján, hanem a társadalmi környezet hiedelmei, a (köz)vélekedés és személyes vágyak (például az iskola jó híre és a majdani továbbtanulási, illetve jó kereseti, elhelyezkedési lehetőségek reménye), a szűkebb környezetük (családtagok, barátok) véleménye alapján választanak szakképző iskolát, illetve szakmát. Külső társadalmi impulzusok és a vágyott kedvező anyagi és foglalkozási helyzet (1. klaszter), valamint a továbbtanulás révén megszerezhető társadalmi státusz (4. klaszter) áll a választás hátterében.

A hátrányos helyzetű – alacsonyabb iskolai végzettségű szülők és nehezebb körülmények között élő – családok gyerekeinek középszintű szakmaválasztásában viszont elsősorban kényszer (a gyengébb általános iskolai eredmények) a meghatározó a remélt jó kereseti és kedvező elhelyezkedési esélyek mellett. Ez utóbbi jelzi a társadalmi státuszvesztés elkerülésének vágyát. A regressziós elemzés azt is alátámasztotta, hogy a diákok leg-hátrányosabb anyagi helyzetben lévő csoportjának (mintánk legkisebb hányadának) szakmaválasztásában az iskola könnyű megközelíthetősége – szintén egyfajta kényszer – is nagymértékben szerepet játszik. És mivel ők átlag feletti mértékben támaszkodnak környezetük (családtagok, barátok, ismerősök és tanárok) tanácsára, ezt a tényt a státusz megőrzését célzó szülői, családi szándék indikátorának véljük. Az eredmények szerint a községi lakóhely is a depriváció szignifikáns mutatója a vizsgált régióban.

Mindezek az eredmények nem mondanak ellent a korábbi kutatási tapasztalatoknak, és megerősítik azt a már jól ismert jelenséget, hogy az iskolázottabb, jobb anyagi körülmények között élő családok gyerekei nagyobb valószínűséggel választanak felsőfokú tanulmányokra feljogosító iskolát: jelen kutatási adatok alapján érettségít adó szakközépiskolát a szakiskolai képzéssel szemben. Eredményeink alapján az is látható, hogy ezek a diákok ambiciózusabbak is, mert a kevésbé privilegizált társadalmi helyzetű tanulókhoz képest átlag feletti mértékben terveznek továbbtanulást (1. táblázat, 4. klaszter: *Belülről irányított, pozitív szakmai attitűddel rendelkezők*).

Az eddig is jól ismert összefüggéseken túl azonban azt akartuk láttatni – a Dél-Alföld Régió szakmát tanuló középiskolásairól rajzolt képen keresztül –, hogy *sem a privilegizáltak, sem a depriváltak csoportjai nem homogének*. Az anyák iskolai végzettsége a vizsgált mintában magasabb, mint az apáké. Több kutatás is kimutatja az anya végzettségének iskoláztatásban játszott domináns szerepét (Lannert 2004, Róbert 2004). Mi ezzel szemben ebben a mintában árnyaltabb összefüggéseket vettünk észre. A szülők – akár az anyák, akár az apák – alacsony iskolai végzettsége – lehetnek akár szakmunkások, akár érettségizettek – akadályozza a gyerekekben pozitív szakmai attitűdök kialakulását, a nyolc általánost végzettekhez képest *csak a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyerekeinek van szignifikánsan nagyobb esélyük arra, hogy a szakma- és iskolaválasztásban a környezetüktől támogatást kapjanak, azaz erősen csökkenjen a deprivált csoportba kerülésük valószínűsége* (3. táblázat 3. klaszter: *Motiválatlan, nem magukra hagyott rossztanulók*).

³¹ „Olvastam, hallottam, mondták, hogy ez jó szakma” vagy „Barátaim, családtagjaim között is vannak, akik ezt a szakmát választották”.

Ugyancsak fontos észrevételünk, hogy a vizsgált régióban kisebb erősségű szignifikáns hatása van annak, hogy a diák érettségit adó szakmai középiskolát választott-e az érettségi nélkül végződő szakképzés helyett, vagy agrár szakterületen tanult tovább a gazdasági-szolgáltató szakmák helyett és – a kedvezőbb helyzetűekhez képest (1. táblázat, 4. klaszter) – valamelyik deprivált csoportba kerül, mint a lakóhely településtípusának vagy a szubjektív anyagi helyzetnek. Ez utóbbiak közül a megyeszékhely, megyei jogú város mint lakóhely erős szignifikanciával csökkenti a nehéz körülmények között élők esélyét, viszont szintén erős szignifikanciával megsokszorozza, hogy a rosszabb helyzetű szakmaválasztó tanulók közé sorolódjanak (3. táblázat, 2. és 3. klaszter). A Dél-Alföld jelen társadalmi-gazdasági mutatói – mint látjuk – a vizsgált szakmacsoportokban bizonyára kedvezőbb szakmai perspektívát és továbbtanulási alternatívák elképzelését teszik lehetővé a diákoknak, mint az ország más régióiban.

A tanulók a szakmákról, az iskolákról a közeli társadalmi környezetből eltérő mértékben tájékozódnak, de annak, hogy a tanárok választásban adott tanácsait megfogadják, a válaszolók ötöde esetében egyáltalán nem, a fennmaradó nagyobb csoportban is csak kis szerepe volt. Jól jelzi ez a tény azt az ellentmondást, hogy a diák tanulási és szociális kompetenciáit elvileg ismerő általános iskolai tanároknak lényegtelen szerepe van a szakma vagy az iskola/képzés kiválasztásában a diákok vélekedése szerint. Ennek magyarázatát további vizsgálatokkal kellene feltárni és áttekinteni, vajon a tanárképzés, tanártovábbképzés és a közoktatási intézményrendszer ad-e olyan kompetenciákat, illetve lehetőségeket, melyek révén a rászoruló tanulók/szülők számára hozzáférhető az intézményes segítség, a társadalmi felzárkózás, a tehetséggondozás stb. – röviden: növelhető-e a felfelé irányuló társadalmi mobilitás esélye tanári közreműködéssel? További vizsgálódást igényel az is, hogy vajon más szakmák választásában is az itt feltárt valószínű összefüggések és tények jellemzőek-e. Meggyőződésünk, hogy nem. A szakmai képzésnek ma a jövő gazdasági és technológiai kihívásaihoz való innovatív illeszkedést kellene megalapoznia. Ehhez járult hozzá a hivatkozott *Szakmai tanárképzés országos módszertani- és képzésfejlesztése* című TÁMOP-projekt³², melynek keretében ez a kutatás készült.

32 Lásd 12. lábjegyzet

HIVATKOZÁSOK

- Aldenderfer, M. S. – Blashfield, R. K. (1984) *Cluster Analysis*. London: Sage Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781412983648>
- Alwin, D. – Thornton, A. (1984) Family Origins and the Schooling Process: Early versus Late Influence of the Parental Characteristics. *American Sociological Review*, 49(6), 784–802. <https://doi.org/10.2307/2095530>
- Andorka R. – Simkus A. (1983) Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statisztikai Szemle*, 61(6), 592–611. <https://doi.org/10.2307/2095210>
- Bánkúti Zs. – Horváth Zs. – Lukács J. (2004) A szakképző iskolába járó diákok tanulási nehézségei. *Iskolakultúra*, 14(5), 3–26.
- Boudon, R. (1974) *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. New York: Wiley. <https://doi.org/10.2307/590173>
- Boudon, R. (1981) *The Logic of Social Action: An Introduction to Sociological Analysis*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1973) Cultural reproduction and social reproduction. In Brown, R. K. (szerk.) *Knowledge, education and cultural change*. London: Tavistock. 71–112.
- Bukodi E. (1995) *Az iskolázottsági esélyek alakulása. Társadalomstatistikai Füzetek 9*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Bukodi E. (1998) Nőtt-e az iskolázottsági egyenlőtlenségek? *Századvég*, 9, 159–166.
- Bukodi E. (1999) Educational Choices in Hungary. *Hungarian Statistical Review (English Number)*, 77 (Különszám), 71–94.
- Bukodi E. (2000) Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In Elekcs Zs. – Spéder Zs. (szerk.) *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 13–27.
- Breen, R. – Goldthorpe, J. (1997) Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society*, 9(3), 275–305. <https://doi.org/10.1177/104346397009003002>
- Cameron, S. V. – Heckman, J. J. (1998) Life Cycle Schooling and Dynamic Selection Bias: Models and Evidence for Five Cohorts of American Males. *Journal of Political Economy*. 106(2) 262–333. <https://doi.org/10.3386/w6385>
- Collins, R. (1971) Functional and conflict theories of educational stratification. *American Sociological Review*, 36(6), 1002–1019. <https://doi.org/10.2307/2093761>
- Csákó M. – Liskó I. (1978) Szakmunkásképzés és társadalmi mobilitás. *Valóság*, (3), 80–88.
- Csákó M. – László M. – Léderer P. – Róbert P. – Sági M. (1998) *A felsőfokú továbbtanulás meghatározói 1998-ban*. Budapest: ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ.
- Csapó B. (2008) A magyar iskolarendszer adaptációs problémái: a tudás minősége. In Fazekas K. (szerk.) *Közoktatás, iskolai tudás és munkapiaci siker*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 113–131.
- Fehérvári A. (2009) Kudarok a szakiskolákban. *Szakképzési Szemle*, 25(1), 23–44.
- Ferge Zs. (1980) A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In Ferge Zs. (szerk.) *Társadalompolitikai Tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 97–136.
- Gazsó F. (1971) *Mobilitás és iskola*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Goldthorpe, J. (1996) Class Analysis and the Reorientation of Class Theory: the Case of Persisting Differentials in Educational Attainment. *British Journal of Sociology*, 47(3), 481–505. <https://doi.org/10.2307/591365>
- Giddens, A. (1995) *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- Halász G. – Lannert J. (2003) *Jelentés a magyar közoktatásról*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet. Hozzáférhető: <http://mek.niif.hu/01300/01399/01399.pdf> [letöltve: 2016-10-21]
- Horn D. (2014) *A tanonképzés rövidtávú munkaerőpiaci hatásai*. BWP – 2014/2. Budapest: MTA Közgazdasági és Regionális tudományi Kutatóközpont, BCE Emberi Erőforrások tanszék. Hozzáférhető: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/108498/1/bwp1402.pdf> [letöltve: 2016-11-04]
- Kertesi G. (2010) Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 371–407.
- Kertesi G. – Varga J. (2005) Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 52(7–8), 633–662.
- Kézdi G. (2008) Nem csupán a rendszerváltás következménye. A szakiskolai képzés hanyatló hozadékai mögött álló okok Magyarországon. In Fazekas K. (szerk.) *Közoktatás, iskolai tudás és munkapiaci siker*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 73–94. Hozzáférhető: <http://econ.core.hu/kiadvany/ktikonyvek2008.html> [letöltve: 2016-10-21]
- Kézdi G. – Köllő J. – Varga J. (2008) Az érettségit nem adó szakmunkásképzés válságtünetei. In Fazekas K. – Köllő J. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükör 2008*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Alapítvány, 87–136. Hozzáférhető: http://econ.core.hu/file/download/mt_2008_hun/egyben.pdf [letöltve: 2016-11-04]

- Koszó Z. – Semjén A. – Tóth Á. – Tóth I. J. (2007) *Szakmastruktúra és szakmatartalom-változások a gazdasági fejlődés tükrében*. Budapest: MKIK GVI. Hozzáférhető: http://www.gvi.hu/data/papers/KF_2007_2_szakmastruktura_071106.pdf. [letöltve: 2016-11-04]
- Lannert J. (1998) Pályaorientációk. *Educatio*, 7(3), 436–446.
- Lannert J. (1999) Szerkezetváltási tendenciák és a továbbtanulási arányokat befolyásoló tényezők a közoktatásban. In Vágó I. (szerk.) *Tartalmi változások a közoktatásban a 90-es években*. Budapest: OKI KK – Okker. 47–72.
- Lannert J. (2003a) Középiskola-választás a kilencvenes évek végén. In Nagy M. (szerk.) *Mindenki középiskolája. Középfokú képzés az ezredforduló Magyarországon*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet, 71–92. Hozzáférhető: <http://ofi.hu/kozepiskola-valasztas-kilencvenes-evek-vegén> [letöltve: 2016-10-21]
- Lannert J. (2003b) A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In Lannert J. (szerk.) *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet. 38–56. Hozzáférhető: <http://ofi.hu/tovabbtanulasi-aspiraciok-tarsadalmi-meghatarozottsaga> [letöltve: 2016-10-21]
- Lannert J. (2004) *Pályaválasztási aspirációk. A 13 és 17 évesek továbbtanulási aspirációi mögött munkáló tényezők három kistérségben*. Ph.D. értekezés. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Hozzáférhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/86/1/lannert_judit.pdf [letöltve: 2016-10-21]
- Liskó I. (1997) Hátrányos helyzetű gyerekek a szakképző iskolákban. *Educatio*, 6(1), 60–73.
- Liskó I. (2003) *Kudarok a középfokú iskolákban*. Budapest: Oktatáskutató Intézet.
- Liskó I. (2008) Szakképzés és lemorzsolódás. In Fazekas K. – Köllő J. – Varga J. (szerk.) *Zöld könyv. A magyar közoktatás megújításáért*. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal. Budapest: Ecosstat, 95–119. Hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu/08200/08222/08222.pdf> [letöltve: 2016-12-04]
- Mare, R. (1981) Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, 46(1), 72–87. <https://doi.org/10.2307/2095027>
- Mártonfi Gy. (2003) Az iskolai rendszerű szakképzés átalakulása. In Nagy M. (szerk.) *Mindenki középiskolája. Középfokú képzés az ezredforduló Magyarországon*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet, 117–135.
- Róbert P. (1991) Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. Az iskolázottsági esélyek változása az 1980-as évek végéig. *Szociológiai Szemle*, 1(1), 59–84.
- Róbert P. (1998) Hipotézisek az oktatás és a társadalmi mobilitás összefüggéseiről. *Századvég*, 8, 156–164.
- Róbert P. (2000) Bővülő felsőoktatás: Ki jut be? *Educatio*, 9(1), 79–94.
- Róbert P. (2003) Self-selection and Selection: Transition from Secondary to Tertiary Education in Hungary. *Sociologicky Casopis/Czech Sociological Review*, 39(3), 325–349.
- Róbert P. (2004) Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Ríport 2004*. Budapest: TÁRKI, 193–205.
- Sági M. (2009) Az iskolaválasztás oksági modellje a racionaliscelekvés-elmélet alapján. In Lannert J. (szerk.) *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. Budapest: Tények és érvek sorozat OKI, 2003, 52–57. Hozzáférhető: <http://ofi.hu/az-iskolavlasztas-oksagi-modellje-racionaliscelekves-elmelet-alapjan> [letöltve: 2017-06-18].
- Shavit, Y. – Blossfeld, H. P. (szerk.) (1994) *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press. <https://doi.org/10.2307/3121687>
- Szelényi Sz. – Aschaffenburg, K. E. (1993) Volt-e a szocialista reformoknak eredménye? Osztálykülönbségek az iskolai végzettségben Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 3(2), 71–91.
- Treiman, D. (1970) Industrialization and Social Stratification. *Sociological Inquiry*, 40(2), 207–234. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682x.1970.tb01009.x>
- Velkey G. (2011) A középfokú képzés területi rendszerének változása és továbbfejlesztése. *Tér és Társadalom*, 25(3), 60–78.

INTERNETES FORRÁSOK

KSH 2009, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/szegedszakkepzes.pdf>

A szakképzés helyzete az Alföldön Központi Statisztikai Hivatal (letöltve: 2017-01- 31.)

KSH 2015a, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/debrecengazdfejl/debrecengazdfejl13.pdf>

A GAZDASÁGI FOLYAMATOK REGIONÁLIS KÜLÖNBSEGEI, 2013, KSH 2015. március (letöltés 2017. jan.31.)

KSH 2015b, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/mesz/03_ba_14.pdf

Bács-Kiskun megye számokban, 2014 Központi Statisztikai Hivatal (letöltve: 2017-01-31.)

KSH 2015c, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/mesz/04_be_14.pdf

Békés megye számokban, 2014 Központi Statisztikai Hivatal (letöltve: 2017-01-31.)

KSH 2015d, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/mesz/06_cs_14.pdf

Csongrád megye számokban, 2014 Központi Statisztikai Hivatal (letöltve: 2017-01-31.)

TérPort, <http://www.terport.hu/regiok/magyarorszag-regioi/del-alfoldi-regio> (letöltve: 2017-01- 31.) Lechner Tudásközpont honlapja

FÜGGELÉK

F1. táblázat. A minta általános jellemzői (N=630)

Változók	N	%
<i>Képzés szakterülete</i>		
Gazdasági-szolgáltatási	435	69,1
Agrár	195	30,9
<i>Szakképzési rendszer típusa</i>		
Szakközépiskolai képzés	217	34,5
Szakiskolai képzés	413	65,5
<i>Nem</i>		
Férfi	274	43,5
Nő	356	56,5
<i>Évfolyam</i>		
9. évfolyamon tanul	156	24,8
10. évfolyamon tanul	138	21,9
11. évfolyamon tanul	148	23,6
12. évfolyamon vagy felette tanul	188	29,6
<i>Háztartás nagysága</i>		
Kétfős háztartásban él	46	7,3
Háromfős háztartásban él	142	22,5
Négyfős háztartásban él	257	41,0
Ötfős háztartásban él	117	18,6
Hatfős vagy annál nagyobb háztartásban él	65	10,3
Nem tudja, nem válaszolt	3	0,4
<i>Lakóhely településtípusa</i>		
Megyeszékhely, megyei jogú város	85	13,5
Város	351	55,8
Község	194	30,7
<i>Életkörülmények, lakáskörülmények</i>		
Nehezebben élnek, mint a többiek a környezetükben	86	13,5
Átlagos szinten élnek	455	72,3
Jobban élnek, mint a többiek a környezetükben	76	11,9
Nem tudja megítélni	13	2,2
<i>Apa legmagasabb iskolai végzettsége</i>		
Általános iskolai végzettség	85	13,4
Szakmunkás, szakképzés érettségi nélkül	313	49,8
Középfokú végzettség érettségivel	150	23,9
Felsőfokú végzettség	59	9,4
Egyéb	23	3,5

F1. táblázat. A minta általános jellemzői (N=630), folytatás

Változók	N	%
<i>Anya legmagasabb iskolai végzettsége</i>		
Általános iskolai végzettség	70	11,2
Szaktanús, szakképzés érettségi nélkül	188	29,8
Középfokú végzettség érettségivel	253	40,2
Felsőfokú végzettség	94	15,0
Egyéb	25	3,8
<i>Tanulmányi eredmény a legutóbbi félév átlaga alapján</i>		
Volt elégtelen osztályzata	6	1,0
Elégséges	20	3,1
Közepes	245	38,4
Jó	220	34,9
Jeles	72	11,4
Nem tudja, nem válaszolt	71	11,2
<i>Önbesorolás a legutóbbi félév tanulmányi átlaga alapján</i>		
Roszsabb tanulók közé tartozik	35	5,6
Közepes tanulók között van	252	40,0
Jobb tanulók között van	227	36,0
A legjobb tanulók között van	116	18,3

F2. táblázat. A középfokú szakmai továbbtanulást befolyásoló tényezőket nagymértékben jellemzőnek tartó tanulók aránya a képzés típusa szerint, Dél-Alföld Régió, 2015, %

A szakmai továbbtanulást befolyásoló tényezők	Szakképző iskola típusa		Mintán belül összesen
	Szakiskola	Szakközépiskola	
Ebben szakmában szeretnék továbbtanulni	50,0	51,0	51,0
	NS		
Olvastam, hallottam, mondták, hogy ez jó szakma	46,1	53,8	51,9
	szig=0,048, Cramer's V=0,087		
Ebbe az iskolába tudok a legkönnyebben eljutni	40,5	31,2	36,6
	szig=0,039, Cramer's V=0,109		
Barátaim, családtagjaim között is vannak, akik ezt a szakmát választották	33,6	28,8	30,0
	NS		
Jó kereseti lehetőséget biztosít ez a szakma	50,6	66,4	62,6
	szig=0,000, Cramer's V=0,169		
Jó elhelyezkedési lehetőséget biztosít ez a szakma	46,1	61,1	57,4
	szig=0,001, Cramer's V=0,160		
A család, ismerősök ezt tanácsolták	34,3	41,3	39,5
	NS		
Nem a szakmát, hanem az iskolát választottam, mert jó a híre	23,7	36,4	30,5
	szig=0,020, Cramer's V=0,114		
Általános iskolai tanulmányi eredményeim alapján csak ide vettek fel	21,3	13,1	14,7
	szig=0,031, Cramer's V=0,112		
Tanáraim tanácsolták, hogy ezt a szakmát válasszam	19,1	7,7	10,5
	szig=0,000, Cramer's V=0,147		

Magyarázat: A felülreprezentált értékek dőlten szerepelnek.

F3. táblázat: A magyarországi régiók középiskolai oktatási mutatói, 2015 (db, fő, %)

Régiók, 2015	Összesen, N=100%	Közép-Ma- gyarország	Közép-Du- nántúl	Nyugat-Du- nántúl	Dél-Dunán- túl	Észak-Ma- gyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
Számítógéppel ellátott szakiskolai és speciális szakiskolai feladatellátási helyek száma	550	19,3	13,8	10,9	11,5	13,3	16,4	14,9
Számítógéppel ellátott szakközépiskolai feladatellátási helyek száma (db)	786	27,4	10,8	9,3	8,4	13,1	16,4	14,6
Hátrányos helyzetű szakiskolai és speciális szakiskolai tanulók száma a nappali oktatásban	18832	8,6	5,1	4,7	13,7	26,9	30,1	10,8
Hátrányos helyzetű szakközépiskolai tanulók száma a nappali oktatásban (szakmai képzéssel együtt)	13680	12,9	3,4	3,0	12,0	23,4	34,0	11,3
Más településről bejáró szakiskolai és speciális szakiskolai tanulók száma a nappali oktatásban	52519	16,3	12,5	10,7	11,9	17,3	18,7	12,6
Internettel ellátott szakiskolai és speciális szakiskolai feladatellátási hely (db)	539	19,3	13,5	10,9	11,7	12,8	16,5	15,2
Internettel ellátott szakközépiskolai feladatellátási helyek száma (db)	784	27,3	10,8	9,3	8,4	13,1	16,5	14,5
Szakiskolában és speciális szakiskolában foglalkoztatott főállású pedagógusok száma	8989	18,5	12,7	10,1	12,1	12,7	17,9	16,1
Kollégiumban lakó szakiskolai és speciális szakiskolai tanulók száma a nappali oktatásban	8032	11,8	11,7	10,2	13,2	11,3	19,6	22,3
Szakiskolai és speciális szakiskolai tanulók száma a nappali oktatásban (fő)	87639	19,1	12,2	10,4	11,5	14,7	17,7	14,3
Szakiskolai és speciális szakiskolai feladatellátási helyek száma (db)	732	18,6	11,9	9,8	11,5	14,3	19,7	14,2
Középiskolai főállású pedagógusok száma (fő)	36608	33,6	9,5	9,6	8,0	11,0	15,1	13,3
Más településről bejáró középiskolai tanulók száma a nappali oktatásban (fő)	153238	28,8	11,1	10,9	8,1	14,0	15,5	11,6
Kollégiumban lakó középiskolai tanulók száma a nappali oktatásban (fő)	33966	11,3	10,5	13,5	12,9	14,3	19,8	17,7
Szakközépiskolai tanulók száma a nappali oktatásban (szakmai képzéssel együtt) (fő)	182529	27,4	10,0	11,6	7,7	13,0	15,7	14,6
Szakközépiskolai feladatellátási helyek száma, megoszlása	893	26,2	11,0	9,4	8,4	12,3	18,7	14,0
Gimnáziumi feladatellátási helyek száma, megoszlása	860	29,8	10,8	7,1	7,6	10,6	21,9	12,3

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal STADAT